

Partijen en bewegingen

# Maatschappij & Politiek

vakblad voor maatschappijleer



## INHOUD

**4** **Van driestromenland tot draaikolk?**  
*Ontwikkelingen in Nederlands partijpolitiek landschap*

**8** **Partijen, functies en spiegels**  
*Representatie van burgers*

**10** **Turkije: botsing tussen sociale bewegingen**  
*Politieke partij is gesublimeerde vorm van massabeweging*

**13** **Bewegingen aan de linkerkant**  
*Inventarisatie van linkse bewegingen*

**15** **Politieke rivierarmen**  
*Populisme als politiek fenomeen*

**18** **Over waarden gesproken**  
*Burgerschap en morele vorming bij Geschiedenis*

**20** **Coffeshop in de klas**  
*Beschrijving van de ideale les*

**22** **Vrienden zonder grenzen**  
*Schooltv-minidrama's over anders-zijn*

**24** **Krudietkrisis op het Zjoernaal**  
*Maatschappijleer op de basisschool*

## RUBRIEKEN

**3** **Geknipt & geschoren**

**19** **Grom**

**26** **Recensie**  
*Populisme*

**29** **Ingezonden**

**30** **NVLM**

**31** **Signalementen**



In oudere maatschappijleermethoden zijn ze nog opgenomen, die mooie schema's met politieke partijen, keurig gerangschikt van links naar confessioneel naar rechts: Nederland driestromenland. Onder welke noemer zijn de nieuwe partijen die we populistisch noemen te scharen, en mogen die eigenlijk wel allemaal partijen worden genoemd? Vormen zij eigenlijk wel een nieuwe stroom? Of gaat het hier om een onderstroom? Om draaikolken?

Paul Lucardie en Edwin Woerdman werpen, in- en uitzoomend op dat politieke rivierenlandschap, licht op die kwesties, in dit themanummer over veranderingen in het partijen-aanbod en de woelingen in electorale wateren.

Wat men ook van die, overigens snel wisselende, populistische oprispingen vindt, ze bieden in elk geval veel entertainment. Bovendien bieden ze ook goed houvast voor lessen die duidelijk kunnen maken dat politieke kwesties ingewikkeld zijn, ja zelfs behoren te zijn.

Is het electorale succes van die populistische idolen een uiting van antiparlementair-politieke gevoelens? Het pakweg eenvijfde tot eenvierde deel van het electoraat dat op drift is geraakt bestaat in meerderheid uit niet-hoogopgeleiden. Mag daaruit worden geconcludeerd dat er een tweedeling tussen hoog- en laagopgeleiden is ontstaan, die zich nu ook als electorale scheidslijn manifesteert? Als dat zo is, welke lessen moeten daar dan uit worden getrokken? Grote vragen, die niet allemaal een antwoord krijgen in dit nummer, maar dat zal ook niemand verwachten.

**Hans van der Heijde**

## Schoolprestaties immigrantenkinderen



Het land van herkomst, het land van bestemming, evenals de immigratiegemeenschap zijn van invloed op het prestatieniveau van scholieren met een migratiegeschiedenis. Dat blijkt uit crossnationaal onderzoek van sociologen van de Radboud Universiteit Nijmegen en het European University Institute in het Italiaanse Fiesole. Socioloog Mark Levels: 'Kinderen uit armere landen doen het beter, vergeleken met vergelijkbare leeftijdgenoten uit rijkere landen. Dat prestatieverschil zou het gevolg kunnen zijn van zelfselectie door volwassen immigranten. Bij de zogenaamde *braindrain* uit armere landen verlaten de meest getalenteerde mensen hun land. Er is aanleiding om te veronderstellen dat deze mensen hun kinderen in sterkere mate stimuleren om op school te presteren.' Uit het onderzoek blijkt tevens dat kinderen uit politiek instabiele landen het slechter doen. Levels: 'We weten dat volwassen immigranten uit politiek instabiele landen met negatieve consequenties van hun migratieachtergrond worden geconfronteerd. Ze zijn vaker getraumatiseerd en dat kan allerlei negatieve consequenties hebben voor de wijze waarop ze in de samenleving kunnen participeren. Deze immigranten beïnvloeden de schoolprestaties van hun kinderen negatief.' Ook doen kinderen uit groepen met een hogere gemiddelde sociaal-eco-

nomische status het beter op school dan hun leeftijdgenoten uit andere immigrantengroepen met een lagere sociaaleconomische status. Kinderen uit grote immigrantengemeenschappen presteren beter dan kinderen uit kleinere gemeenschappen.

De onderzoekers vinden dat hun bevindingen dringende consequenties moeten hebben voor landen die grote aantallen immigranten uit politiek instabiele landen herbergen: 'Er zijn wellicht speciale educatieve programma's nodig om de negatieve effecten van politieke immigratie te compenseren.'

(Bron: *Radboud Universiteit Nijmegen*, persbericht, 1 oktober 2008)

## Wapens plaag in voortgezet onderwijs

Een kwart van alle scholen in het voortgezet onderwijs heeft het afgelopen jaar te maken gehad met incidenten waarbij wapens werden gebruikt. Het ging daarbij in de meeste gevallen om slag- en stootwapens en messen. Dat blijkt uit onderzoek in opdracht van het Ministerie van Justitie.

Bijna de helft van de scholen heeft een veiligheidsplan waarin meestal de regels over wapenbezit staan. Een kwart van de scholen hield in het afgelopen jaar preventieve wapencontroles.

Voor minister Hirsch Ballin vormen de cijfers een bevestiging van de noodzaak stiletto's en vlinder- en valmessen helemaal te verbieden, zoals hij in maart heeft aangekondigd. Een meerderheid in de Tweede Kamer steunt dat verbod. Meerderjarigen mogen op dit moment nog kleine stiletto's, vlindermessen en valmessen bezitten. Voor jongeren onder de 18 jaar geldt wel een verbod.

(Bron: *AD/Algemeen Dagblad*, 23 oktober 2008)

## Strengere exameneisen vanaf 2012

Staatssecretaris Marja van Bijsterveldt van Onderwijs scherpt de exameneisen voor het voortgezet onderwijs aan. Vanaf schooljaar 2011-2012 moeten leerlingen het centraal schriftelijk eindexamen gemiddeld voldoende maken. Havisten en vwo'ers mogen op hun eindlijst maximaal nog maar één vijf hebben voor Nederlands, Engels of Wiskunde.

Ook wil de staatssecretaris bereiken dat de verschillen tussen school- en centraal eindexamen kleiner worden. Zij verwacht dat leerlingen hierdoor meer worden uitgedaagd en dat de aansluiting met mbo, hbo, universiteit zo verbetert.

Ruim een jaar geleden adviseerde de Onderwijsraad al de exameneisen op te schroeven, maar onderwijsminister Ronald Plasterk liet toen weten daarvoor niet te voelen. Nu komt zijn staatssecretaris toch een eind in deze richting. Haar maatregelen volgen op berichten dat de verschillen op veel scholen tussen het schoolexamen en het landelijke centraal schriftelijk eindexamen groeien.

De waarde van het diploma neemt af, als scholen voor hun eigen leerlingen te makkelijke examens maken en hiermee slechter gemaakte centrale examens compenseren. Bij verschillen groter dan één punt, kan uiteindelijk straks een staatsexamencommissie de toetsing overnemen.

(Bron: *de Volkskrant*, 24 oktober 2008)

# Van driestromenland tot draaikolk?

**PAUL LUCARDIE &  
EDWIN WOERDMAN**

**De klimaatveranderingen  
beperken zich niet tot  
Moeder Natuur. Ook het  
Nederlandse partijpolitieke  
landschap is aan veranderingen  
onderhevig.  
De gevestigde politieke orde  
van christendemocraten,  
sociaaldemocraten en  
liberalen heeft de laatste  
decennia met onderstromen  
te maken, aldus de  
Groningse politicologen  
Paul Lucardie en  
Edwin Woerdman.**

De opkomst van Geert Wilders, het CDA als *eeuwige* regeringspartij, de spectaculaire winst voor de SP en de beroerde peilingen voor de PvdA; er valt genoeg te beleven in het huidige partijpolitieke landschap in Nederland. *Inzoomen* op dergelijke recente ontwikkelingen is interessant en belangrijk. Het is dat landschap waarbinnen over het huidige en toekomstige economische en sociale beleid wordt gediscussieerd en besloten. Het is ook dat

landschap dat leerlingen Maatschappijleer in meer of mindere mate kennen, al was het maar uit *Spits* of *Metro*. Ook datgene waar die politieke partijen over spreken is vaak belangwekkend, variërend van *Fitna* tot de staatsovername van ABN AMRO. *Uitzoomen* is echter noodzakelijk om de recente ontwikkelingen in partijpolitieke verhoudingen te kunnen duiden. Is de opkomst van Geert Wilders nieuw of anders ten opzichte van vroeger en passen de slechte peilingen voor de PvdA in een trend die al langer gaande is of is er juist sprake van een trendbreuk? Om dergelijke vragen te kunnen beantwoorden is het, ook voor leerlingen, noodzakelijk enige kennis van de grote lijnen te hebben.

## **Stabiliteit**

Ruim twintig jaar geleden was Nederland nog een stabiel driestromenland. Christendemocraten, sociaaldemocraten en liberalen genoten samen de steun van circa 80 procent van de kiezers. De ideologische verschillen waren duidelijk, maar niet onoverbrugbaar. Coalities van CDA/PvdA en CDA/VVD wisselden elkaar af. De politieke partijen waren weliswaar geen massapartijen meer die (zoals in de jaren vijftig) de top van een zuil van ideologisch verwante maatschappelijke organisaties vormden, maar ze konden nog wel rekenen op een grote kern van trouwe kiezers en een bestand van ruim 300.000 leden. Katholieken en protestanten stemden merendeels op het CDA, arbeiders kozen voor de PvdA en middenstanders prefereerden de VVD. Actie- en belangengroepen hadden een deel van het werk van de partijen overgenomen, met name bij het verwoorden en behartigen van belangen. Dit bracht sommige politicologen zelfs tot de stelling *'the party is over'*. Massale acties en betogingen - zoals die tegen kruisraketten en kerncentrales - konden de regering soms in het nauw brengen, maar het politieke stelsel bleef tamelijk stabiel.

Nu is dat minder het geval. Bij de laatste Tweede Kamerverkiezingen in 2006 haalden CDA, PvdA en VVD iets meer dan 60 procent van de stemmen. Volgens de meeste peilingen zou dat in september 2008 nog geen 50 procent zijn. Het ledental van CDA, PvdA en VVD is gedaald tot 170.000, maar ook de overgebleven leden zijn niet erg actief meer. Wie hangt in de aanloop naar de verkiezingen nog een partijaffiche voor zijn raam? De indruk bestaat dat politieke partijen steeds meer door *professionals* worden beheerst, ondanks de poging van veel partijen om hun leden meer bij de besluitvorming te betrekken, zoals door interne verkiezingen voor lijsttrekkers en partijvoorzitters.



De nieuwe sociale kwestie: de relatie tussen oude en nieuwe Nederlanders (foto: Europese Unie).

### Zwevende kiezer

De binding tussen burgers en partijen is duidelijk verzwakt. Steeds meer kiezers zweven tussen de partijen door en bepalen pas op het laatste ogenblik hun stem - als ze al gaan stemmen. Deze tendens wordt wel geweten aan de *ont-ideologisering* en aan afnemende verschillen tussen de partijen, die ook door politicologen in onderzoek zijn bevestigd. Na de ineenstorting van het sovjet-socialisme en de crisis van de westerse verzorgingsstaat zou er steeds minder te kiezen zijn: 'we zijn allemaal een beetje liberaler geworden', beweert de filosoof Francis Fukuyama.

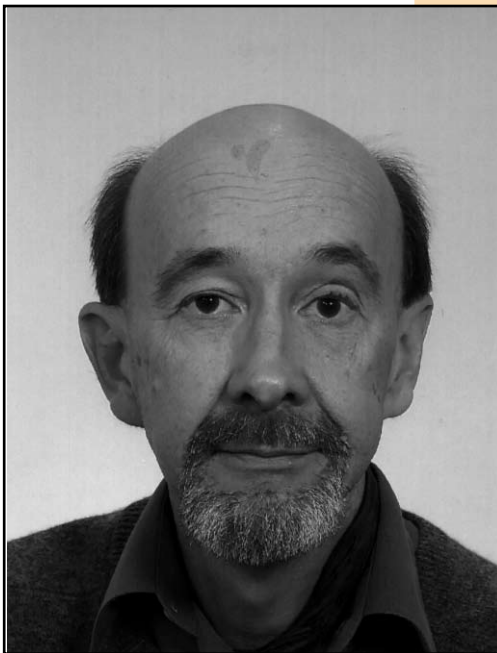
Kiezers laten zich daarom minder door ideologische beginselen en levensbeschouwelijke tradities leiden, en meer door actuele *issues* en de persoonlijkheid van de lijsttrekker. De media - met name de televisie - versterken die tendens tot personalisering. Politicologen verschillen enigszins van mening over het belang van die personalisering voor het stemgedrag. Uit kiezersonderzoek blijkt in elk geval wel dat de meeste kiezers nog steeds rekening houden met de ideologische achtergrond van de kandidaten. Ook zwevende kiezers beperken zich doorgaans tot een bepaald deel van het politieke spectrum.

### Politiek spectrum

Dat politiek spectrum is echter wel wat veranderd. Tot tien jaar geleden domineerden sociaaleconomische conflicten de politieke agenda, al speelden ethische en postmaterialistische kwesties rond milieu en internationale veiligheid ook een belangrijke rol. Partijen werden door nagenoeg alle kiezers moeiteloos ingedeeld in *links* en *rechts*: links was voor nivellering van inkomens en macht door middel van overheidsingrijpen, rechts verdedigde de vrije markt en de ongelijke verdeling die daaruit voortvloeide. Die tegenstelling leeft nog steeds, maar wordt doorkruist door wat wel de *nieuwe sociale kwestie* wordt genoemd:

de relatie tussen oude en nieuwe Nederlanders, oftewel integratie van immigranten. Vaak hangt dit samen met opvattingen over globalisering en Europese integratie. De termen *links* en *rechts* worden ook op deze kwestie wel toegepast, waarbij links staat voor acceptatie van immigranten in een multiculturele en geïntegreerde Europese samenleving, en rechts voor beperking van immigratie en nadruk op aanpassing aan, en verdediging van, de kernwaarden van de Nederlandse cultuur. Diverse kiezers combineren echter linkse opvattingen op sociaaleconomisch gebied met rechtse denkbeelden over integratie; en ook wel omgekeerd. Bovendien afficheren politici die het Haagse establishment willen doorbreken zichzelf graag als noch links, noch rechts, maar 'recht door zee' zoals Rita Verdonk van de politieke beweging Trots op Nederland (TON) het verwoordt.

Paul Lucardie



Edwin Woerdman



## Identiteit

Door op deze wijze *uit te zoomen* kan het *inzoomen* op de uitslag van de Tweede Kamerverkiezingen van 2006 beter worden begrepen. De drie grote partijen leden verlies, evenals D66 en (in mindere mate) GroenLinks. Winnaars waren de SP, Geert Wilders' Partij voor de Vrijheid (PVV), de ChristenUnie en de Partij voor de Dieren (PvdD). Ze dachten verschillend over sociaaleconomisch beleid: de SP is duidelijk links, de PVV rechts en de ChristenUnie neigt wat naar het midden. Wat ze wel gemeen hadden was een zekere huiver voor zowel verlies van de Nederlandse identiteit als voor Europese integratie en globalisering. De ChristenUnie en de SP delen uiteraard niet de extreme opvattingen van Wilders over islam en immigratie, maar staan evenmin te juichen voor de multiculturele samenleving (anders dan D66 en GroenLinks). Blijkbaar spreken ze met deze combinatie van opvattingen een groeiend aantal kiezers aan.

## Populisme

Het recente succes van deze betrekkelijk nieuwe partijen heeft ook te maken met een toenemende afkeer van gevestigde middenpartijen. Steeds meer kiezers, ook in het buitenland, keren zich af van de gevestigde orde van pragmatische beroeps politici die soms zo ver van *het gewone volk* af lijken te staan. Een deel van deze kiezers stemt dan op populistische partijen die beloven de politieke elite weg te jagen en de wil van het volk te belichamen.

Populisten hebben echter wel een probleem, zeker als ze in de regering komen. Ze kunnen op korte termijn veel aanhang verwerven, maar die vervolgens ook weer snel verliezen als ze hun beloften niet kunnen waarmaken; en het nakomen van beloften is moeilijk. Denk maar aan de onvermijdelijke verwatering van standpunten in beleidscompromissen en regeerakkoorden - als men al in de regering komt. Denk echter ook aan wat politicologen de *implementation gap* noemen. Eenmaal geaccepteerd beleid moet ook worden uitgevoerd. Dat gebeurt dikwijls op een andere wijze dan aan de kiezer was voorzien en beloofd. De Lijst Pim Fortuyn (LPF) werd ook genadeloos door de kiezer afgestraft,

nog even afgezien van de desastreuze moord op partijleider Pim Fortuyn en het gerommel in de partij zelf. De razendsnelle opkomst en bijna even snelle neergang van Trots op Nederland is hier ook een voorbeeld van.

### Onderstromen

In politiek opzicht lijkt Nederland aan het begin van het nieuwe millennium soms meer op een draaikolk dan op een driestromenland. Verdwenen zijn de drie stromen zeker niet. Wel hebben ze alle drie met groeiende onderstromen te kampen: de PvdA vooral met de SP, het CDA in enige mate met de ChristenUnie, en de VVD met partijen als de LPF, de PVV en zoiets als Trots op Nederland. Er is dus wel degelijk iets veranderd: de doorzettende ontideologisering, de toegenomen aandacht voor personen in de politiek, de aanzwellende afkeer van het Haagse establishment, de veranderende betekenis van de links-rechtstegenstelling en de steeds vaker zwevende kiezer.

### Klimaatverandering

Toch moet het niet worden overdreven. We zijn met zijn allen niet enorm *crazy of footloose* geworden. Het CDA vormt nog altijd een stabiele factor in de Nederlandse politiek. De meeste kiezers kunnen zichzelf haarfijn op een links-rechtsschaal indelen en die verdeling is de laatste jaren opvallend genoeg slechts bescheiden veranderd. De opkomst van de LPF was een duidelijke reflectie van de eerder genoemde ontwikkelingen, maar de opkomst van de PVV kan weer grotendeels worden begrepen in het licht van de val van de LPF. Er is dus een voorzichtig groter wordende draaikolk ontstaan *naast* het driestromenland, of misschien nog beter, onder het driestromenland. Door *in te zoomen* zien we soms hoge golven, maar als we *uitzoomen* is er geen sprake van een woest kolkende zee. Wel voltrekt zich langzaam maar zeker een soort klimaatverandering, inclusief gestaag *smeltende ijskappen* voor de traditionele politieke partijen. Docenten en leerlingen Maatschappijleer dienen zich bewust te zijn van die ontwikkeling, in haar volle maar toch ook beperkte omvang. ■

*Dr. Paul Lucardie is politicoloog en als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP) van de Rijksuniversiteit Groningen. Hij is onder andere auteur van het boek Nederland Stromenland.*

*Dr. Edwin Woerdman is politicoloog en universitair hoofddocent Rechtseconomie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij schreef onder andere het boek Politiek en politicologie, een didactisch gestructureerde inleiding in de Politicologie.*

# Partijen, functies en spiegels

HANS VAN DER HEIJDE

**In zijn boek *Politiek en politicologie* inventariseert Edwin Woerdman de functies van politieke partijen in een democratisch stelsel.<sup>1</sup> Hij sluit af met enkele opmerkingen over verondersteld verlies van een deel van die functies. Daarmee gewapend kan naar de veranderingen in het huidige partijpolitieke landschap worden gekeken. Misschien loopt Hans van der Heijde vooruit op de nieuwe, over enkele maanden te verschijnen editie van dat boek, maar dit is tenslotte een themanummer over dat onderwerp.**

In algemene zin zijn de functies van politieke partijen de intermediaire en de makelaarsfunctie: partijen slaan een brug tussen burgers en overheid en ze zijn makelaar tussen de maatschappelijke vraag en het overheidsaanbod. Meer specifiek worden vijf functies onderscheiden: (i) recrutering en selectie van kandidaten voor publieke posities, zowel vertegenwoordigend als bestuurlijk, (ii) aggregatie van verschillende maatschappelijke belangen en eisen (bijvoorbeeld in partijprogramma's), (iii) articulatie van wensen en eisen van burgers op politiek niveau, (iv) socialisatie van

politieke kennis en waarden onder burgers, en (v) communicatie, tussen burgers en overheid.

## Vershil met belangengroepen

Politieke partijen verschillen van belangengroepen die specifieke belangen, of belangen van specifieke groepen nastreven daarin dat ze, op basis van hun eigen visie daarop, een algemeen belang nastreven. O ja? Hoe zit dat dan met de Partij voor de Dieren, of met die Ouderenpartijen die eventjes de Kamerzetels verwarmden? Inderdaad, die zouden beter *single issue-*

partijen, of in gewoon Nederlands, belangenpartijen kunnen worden genoemd. In die zin vervullen ze amper een aggregatiefunctie. Misschien geldt hetzelfde in algemenere zin ook voor de partijen van gevestigd links en dito rechts: als werknemerspartijen en ondernemerspartijen richten zij zich op de respectieve belangen van die groepen. Woerdman concludeert daaruit dat de Nederlandse democratie zich gedurende de twintigste eeuw van partijdemocratie naar partijen- en belangengroependemocratie ontwikkelde.

## Verlies van algemene functies

Als veel mensen roepen dat *de politiek* niet naar *de burgers* luistert, kan men niet anders dan concluderen dat die algemene intermediaire en makelaarsfuncties in elk geval in de ogen van die mensen onvoldoende worden vervuld. Of daarvoor ook de sterk teruggelopen ledentallen van de gevestigde partijen als bewijs mogen worden gezien, durf ik niet voorshands te beweren. Wie van een gevestigde partij naar de Partij voor de Vrijheid (PVV) of Trots op Nederland (TON) wil overstappen ziet zich immers gedwarsboemd door het simpele feit dat men daar geen lid van kan worden.

Hoe moet de verschuiving van partijpolitiek naar personenpolitiek in dit licht worden geïnterpreteerd? Stijl, imago en mediaperformance van politieke kopstukken zijn van politiek levensbelang geworden, maar zijn ook kenmerken die bij die intermediaire functie een zekere rol spelen.

## Verlies van specifieke functies

Diezelfde personenpolitiek toont bij de nieuwe loten aan de partijpoli-



tieke stam wel heel pregnant een verandering van die recruiterings- en selectiefunctie. Zij zijn - bij de Lijst Pim Fortuyn (LPF) was dat ook het geval - lijsttrekkers zonder partij, die geheel op persoonlijke voorkeur zijn/haar eigen lijst van kandidaten samenstelt. Bij die socialiserende functie (de overdracht van politieke waarden en kennis) valt ook een groot vraagteken te plaatsen; tenzij men het niet aflatende verwijt van zakkenvullen, baantjesjagen en oeverloos politiek geouwehoer uit de populistische hoek als vorm van waarden- en kennisoverdracht wil betitelen. In zekere zin geldt dat overigens ook voor de communicatiefunctie.

Belangrijker wellicht is de vraag of dat verlies van functies ook voor de gevestigde partijen geldt. Niet voor de recruiterings- en selectiefunctie. Als de vraag echter anders wordt gesteld, namelijk of partijen ook slagen in het vervullen van de andere functies, dan lijkt de conclusie onontkoombaar dat ze veel moeite hebben met de aggregatie-, socialisatie-, articulatie- en communicatiefunctie. Ten eerste omdat ze er - althans in de ogen van veel kiezers - niet goed in slagen zich duidelijk van elkaar te onderscheiden. Een van de, door Lucardie en Woerdman eerder in dit nummer aangedragen verklaringen is gelegen in ontideologisering.

Ten tweede omdat een groeiend deel van de burgers met toenemende afkeer op de communicatie- en socialisatiepogingen van de gevestigde partijen reageert. In wat zij aan standpunten articuleren, en misschien wel vooral hoe zij dat doen, herkent niet alleen menig burger zich niet meer, ook is hij wantrouwig geworden. Het is voorsnog te gewaagd die communicatiekloof met een tweedeling in

hoog- en laagopgeleiden in verband te brengen, maar die kloof is er wel. Wie overigens meent dat die burgers daar dan zelf schuldig aan zijn, komt uit bij Bertolt Brecht, die na de Oost-Berlijnse opstand van 1953 zei dat 'het tijd wordt dat deze regering een ander volk kiest'.

### Concurrentie

Een mogelijk deel van de verklaring voor het ontstaan van de communicatiekloof biedt, is de groeiende betekenis van belangen- en pressiegroepen. Zij hoeven geen rekening te houden met coalitiepartners en zijn, per definitie bijna, niet compromisgericht. Zij hoeven dus ook geen blad voor de mond te nemen. Wie als parlementariër van een coalitiepartij of als bewindspersoon met een vertegenwoordiger van een pressiegroep voor de camera moet staan, zal in de ogen van het publiek al gauw een draaikont lijken... of zo'n typische politicus die van een simpel probleem bewust een ondoorzichtige warboel maakt.



Een lijsttrekker zonder partij?

### Is the party over?

Het veronderstelde functieverlies van politieke partijen verleidt sommigen tot de stelling dat het met ze is gedaan. Die stelling gaat te ver, maar het is zeker dat ze moeten, en dus ook zullen veranderen. LPF, PVV en TON aan de ene kant en de SP

aan de andere kant zouden, met een knipoog naar Lenin, als *democratisch-centralistische partijen* kunnen worden betiteld: de top, in casu de leider/lijsttrekker, bepaalt de koers en de samenstelling van de kandidatenlijst. De SP daargelaten - die overigens een stuk naar het partijpolitieke establishment lijkt te zijn opgeschoven - zou ik aan het uitbotten van de populistische loten evenwel geen verregaande conclusies verbinden. Daarvoor zijn ze qua electoraal succes (nog?) te wisselvallig en elke grote nederlaag leidt meestal ook opheffing in. Bij de gevestigde partijen ligt dat anders. Zoals gezegd staat die recrutings- en selectiefunctie nog overeind. Hooguit zal daarin veranderen dat cameragenieke kandidaten een dikere plus in de selectieprocedures krijgen. Waar ze in moeten veranderen is hun politieke ponteneur. Burgers moeten niet alleen worden gerepresenteerd, ze moeten ook het gevoel hebben te worden gerepresenteerd. Toen de Amerikanen na 1776 nadachten over de inrichting van hun eigen staat, ontstond zich een debat over wat volksvertegenwoordigers eigenlijk moesten zijn. Velen meenden dat volksvertegenwoordigers een spiegel moeten zijn waarin de burgers, of in elk geval hun kiezers, zichzelf volledig moeten kunnen herkennen. Dat kan niet, alleen al omdat een dergelijke eis tot politieke verlamming zou leiden. Die vaststelling mag er echter niet toe leiden dat burgers die in de politieke spiegel kijken, volstreekte vreemdelingen zien, die ze nauwelijks verstaan of begrijpen. ■

#### Noot

1. Edwin Woerdman, *Politiek en politicologie*, Noordhoff Uitgevers, Groningen, 1999 (derde druk verwacht in 2009).

**Politieke partij is gesublimeerde vorm van massabeweging**

## Turkije: botsing tussen sociale bewegingen

WOLTER BLANKERT

**Turkije biedt een aansprekend voorbeeld dat politieke partijen de gesublimeerde vorm van sociale bewegingen zijn. In feite draait het politieke leven in Turkije om twee massabewegingen: de seculiere, waarvan Mustafa Kemal Atatürk de personificatie is, en de islamitische beweging.**

Het Imam Hatip Lisesi in Konya weerspiegelt de recente ontwikkelingen in Turkije. Ongeveer vijf jaar geleden telde deze school, die een vooropleiding voor de universitaire opleiding tot imam verzorgt, rondom 600 leerlingen, met jongens in de meerderheid. Toch wekte het toen al verbazing dat een flink deel van de leerlingen uit meisjes bestond; die kunnen immers geen imam worden. 'Andere religieuze beroepen, zoals hulpkracht van een imam, sociaal werker kunnen zij wel gaan uitoefenen', luidde het antwoord.

Nu, in 2008, telt de school 2.800 leerlingen, waarvan slechts 600 jongens. Een kleine enquête wijst uit dat hooguit de helft van de meisjes een religieus beroep wil gaan uitoefenen. Volgens de school zal het percentage in de praktijk veel lager liggen.

### Vier jaar hoofddoek

Waarom prefereren meisjes dan deze school? Het is in Turkije het enige onderwijstype waar het is toegestaan om een hoofddoek te dragen en de islam openlijk een plek in het curriculum te geven. In heel Turkije groeien deze religieuze lycea als kool. Deze schoolkeuze vormt geen belemmering voor een latere carrière. Alle kinderen in Turkije volgen van hun zesde tot hun veertiende jaar het achtjarige basisonderwijs. Daarna kunnen zij *kieszen* uit verschillende soorten lycea, vergelijkbaar met havo, vwo en mbo. Afhankelijk van hun resultaten worden ze ingedeeld, alleen het religieuze lyceum is een echte keuze. Al deze vormen van voortgezet onderwijs geven het recht tot deelname aan het centrale toelatingsexamen voor de universiteit. De slaagkans voor leerlingen van een

*beroepslicesi* (mbo) is gering, terwijl leerlingen van een 'Anadolu Lisesi' (vwo-top) in meerderheid slagen. De religieuze lycea scoren hierbij redelijk. De meisjes die het Imam Hatip Lisesi doorlopen, kunnen daarna rustig rechten gaan studeren, als ze slagen voor het universitaire toelatingsexamen en bereid zijn hun hoofddoek alsnog thuis te laten. Op dat punt hebben ze vier jaar winst geboekt.

### Atatürk

Ook deze scholen vallen onder het Ministerie van Onderwijs. Dat betekent dat het boegbeeld van het seculiere Turkije zelfs in religieuze scholen prominent aanwezig is. Zodoende treft u bij de ingang een borstbeeld van Mustafa Kemal Atatürk aan, in de hal een serie afbeeldingen en wijze uitspraken en in elk klaslokaal ten minste een foto van hem. Geen instantie in Turkije kan het zich permitteren zich aan de verering van Atatürk te onttrekken. Atatürk gaf rondom 1920 leiding aan de nationalistische beweging die zich met alle middelen tegen kolonisatie door de westerse mogendheden en

gebiedsuitbreiding door Griekenland verzette. Er kan weinig twijfel over bestaan dat de Turken toen massaal achter hem stonden. In 1923 viel hem de macht toe en zo werd het tijd zijn nationalistische beweging te kanaliseren tot een politieke partij, de Republikeinen, die een strenge scheiding tussen moskee en staat doorvoerde. Daarmee vervreemde hij zich snel van de massa. Ondanks het feit dat het opwekken van bewondering voor Atatürk en vooral voor zijn beginselen, sindsdien een prominente plaats binnen het curriculum van elke Turkse school (vanaf de kleuterklas) inneemt, heeft de Republikeinse partij bij eerdere verkiezingen nooit een meerderheid behaald. Atatürk kon het zich veroorloven het *heilige* Arabische schrift door het Latijnse alfabet te vervangen en de emancipatie van vrouwen af te dwingen (in 1939 bedroeg het percentage vrouwelijke parlementariërs een veelvoud van het Nederlandse), dankzij het ontbreken van democratie. Toen die democratie in 1950, twaalf jaar na zijn dood, alsnog zijn intrede deed, was het met de meerderheid



Musicerende studentes op het Imam Hatip Lisesi in Konya

van de Republieken gedaan. De tweede sociale beweging, gevoed door islamitische principes, had op haar beurt een uitlaatklep in een politieke partij gevonden. Openlijk konden men niet voor die principes uitkomen, omdat de Turkse grondwet dat verbiedt. Als een kameleon zijn kleur, moest de islamitische partij voortdurend haar naam veranderen, zich laten opheffen, om daarna onder een

neus stootte. Dat was ook het geval bij zijn voorzichtige pogingen het *seculiere juk* te verlichten. Desondanks lijkt zijn populariteit ongebroken en desondanks, of mogelijk daardoor, scheelde het maar een haartje of zijn regeringspartij was door het Hooggerechtshof verboden. Zo ver reikt de invloed van het establishment dat de seculiere beginselen van Atatürk omarmt. De bolwerken van dit establishment zijn het

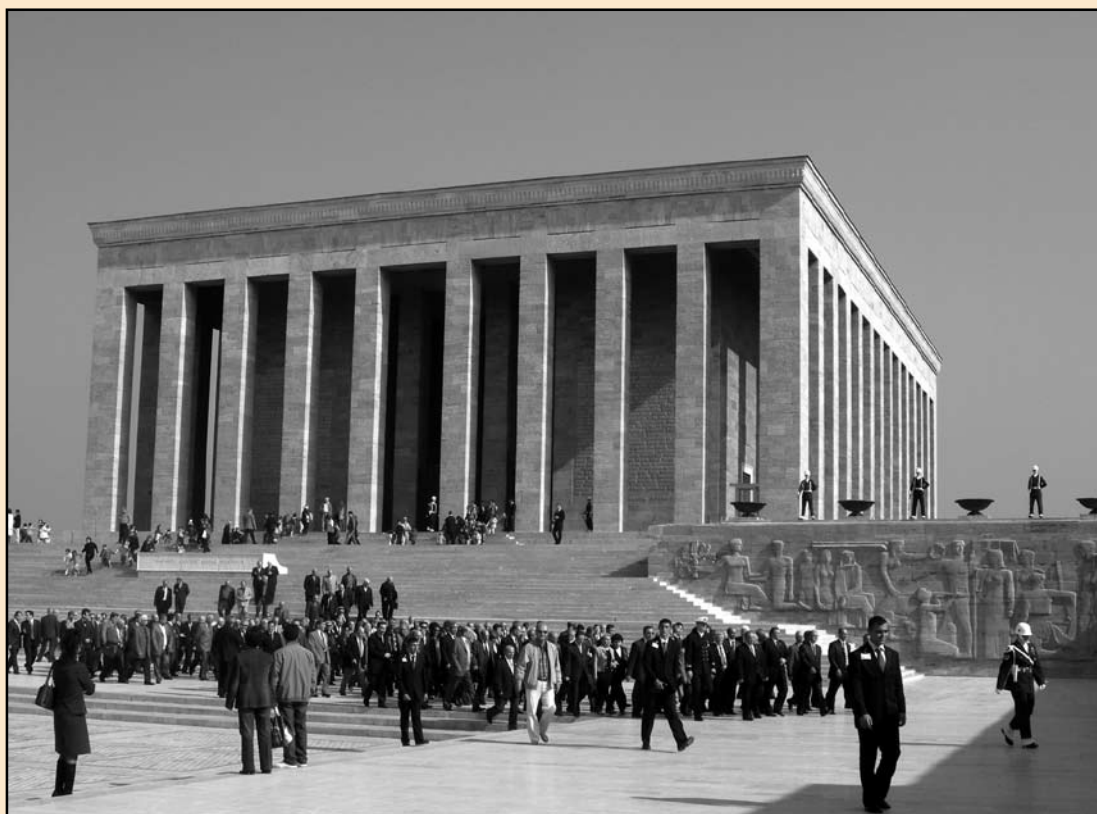
## EU-lidmaatschap

'Nee', stelt het establishment, 'de AKP als partij is slechts de gesublimeerde vorm van een sociale beweging die een staat op islamitische grondslag voor ogen heeft. Een partij kan democratische spelregels respecteren, een massabeweging zal dat nooit doen. Zodra wij een vinger geven, zal de AKP de hand nemen. Zodra de AKP erin slaagt succes te

boeken op het terrein van een meer islamitische maatschappij, zal de beweging erachter nimmer meer toestaan dat de macht uit handen wordt gegeven'.

Behoudzucht uit de mond van een establishment dat weigert de gevoelens van de echt niet zo fanatieke meerderheid in Turkije te respecteren? Dat is mogelijk, maar de redenering dat een massabeweging op religieuze grondslag eenmaal verworven macht nooit zal prijsgeven na een verkiezingsnederlaag, snijdt hout.

Is dat een argument voor of tegen toetreding tot de Europese Unie? Vrijwel zeker het eerste. Binnen



Mausoleum van Mustafa Kemal Atatürk, Ankara

andere naam weer als een phoenix te herrijzen.

De moslimdemocratische Partij van Gerechtigheid en Ontwikkeling (AKP) van de huidige premier Recep Tayyip Erdogan is nu vijf jaar aan de macht en kan op een nooit eerder vertoonde meerderheid bogen. Mede om het democratisch gehalte te onderstrepen, heeft deze partij zich sterk gemaakt voor toelating tot de Europese Unie (EU), waarbij Erdogan regelmatig zijn

leger (Atatürks waakhond), de politie, de rechterlijke macht en in heel sterk mate het onderwijs.

Waarom deze vrees voor een keurige moslimdemocratische partij als Erdogans AKP? Kunnen de Nederlandse christelijke partijen, die sinds 1917 meestal de macht uitoefenen, niet als voorbeeld dienen dat het met die religieuze dreiging wel meevalt?

EU-verband is het minder waarschijnlijk dat een politieke partij de vrije teugel kan geven aan krachten die de democratie om zeep willen helpen. Waarschijnlijk is een EU-lidmaatschap de beste garantie dat de AKP in het spoor van de christendemocratie zal blijven. Toetreding tot de Europese Unie om de geest in de fles te houden? Dat zou aardig stroken met de oorspronkelijke doelstelling van de Europese integratie. ■

Inventarisatie van linkse bewegingen

# Bewegingen aan de linkerkant

CHRISTINE ELOUT

Nieuwe politieke partijen en bewegingen: denkt men dan niet direct aan PVV, TON, Leefbaar Nederland en de alweer verdwenen LPF? Misschien ook nog aan de SP, hoewel die nauwelijks nog nieuw mag worden genoemd. Buiten het gezichtsveld valt eigenlijk steeds de buitenparlementaire linkerkant. Buitenparlementair, klein en aan de verre linkerkant: dat zullen ook de redenen van hun geringe zichtbaarheid zijn, maar ze zijn er wel. Christine Elout deed een poging tot inventarisatie van deze bewegingen.

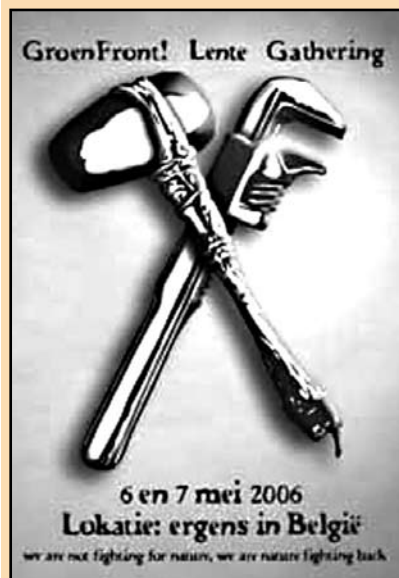
## Internationale Socialisten

De trotskistische Internationale Socialisten (IS) zijn in 1988 opgericht en tellen ongeveer 200 leden. De Internationale Socialisten kenmerken zich door activisme en zijn in regionale afdelingen georganiseerd, met een overkoepelende landelijke leiding. De Internationale Socialisten richten zich vooral tegen het kapitalisme en de neoliberale globalisering, maar voeren ook actie tegen oorlog, racisme, seksisme en homofobie. Zo is het affiche waarop Geert Wilders op een pakje sigaretten staat afgebeeld, met daaronder de leuze 'Extremist: brengt u en de samenleving ernstige schade

toe', van de Internationale Socialisten. De Internationale Socialisten hebben een eigen krant, *De Socialist*. (Zie verder: <http://is-nieuws.blogspot.com>.)

## Stop de Oorlog

De Internationale Socialisten zijn aangesloten bij verschillende samenwerkingsverbanden, waaronder Stop de Oorlog. Dit comité houdt zich in brede zin bezig met de conflicten in de wereld, zoals het Midden-Oosten en de crisis in Pakistan. Met betrekking tot Nederland zijn de twee belangrijkste strijdpunten van dit comité een parlementaire enquête naar de oorlog in Irak en de terugtrekking van de



Partijen en bewegingen

Nederlandse troepen uit Afghanistan. Het comité probeert de politiek te beïnvloeden door het organiseren van lezingen en demonstraties en het aanbieden van petitie's. (Zie verder: [www.stopoorlog.nl](http://www.stopoorlog.nl).)

### Clownelijk Loslopend Nederlands Leger

Het Clownelijk Loslopend Nederlands Leger (Clolonel) voert op een heel andere manier actie tegen oorlog. Deze organisatie is tegen militarisme, globalisatie en kapitalisme en gebruikt humor als actiemiddel. De actievoerders verkleden zich als clown en voeren in die hoedanigheid acts op, zoals tijdens de Wereldhavendagen in 2007. Daar organiseerde een groep clowns bij wijze van protest tegen de oorlog in Irak de prijsuitreiking van de fantaseer-je-massavernietigingswapentekenwedstrijd. (Zie verder: [www.clolonel.nl](http://www.clolonel.nl).)



### Wakker Dier

De bekendste organisatie tegen dierenleed is Wakker Dier, dat zich tegen de bio-industrie richt. De meest recente actie keerde zich tegen de onverdoofde castratie van biggen. De organisatie probeert de consument bewust te maken van de wantoestan-

den in deze industrie en licht hem over alternatieven voor. Dit doet Wakker Dier vooral met voorlichtingscampagnes en juridische procedures. (Zie verder: [www.wakkerdier.nl](http://www.wakkerdier.nl).)

### Dierenbevrijdingsfront

Voert Wakker Dier geweldloos actie, het Dierenbevrijdingsfront pakt het radicaler aan. Onder de vlag van dit front voeren losse groepen mensen actie tegen de mishandeling van dieren. Het redden van zoveel mogelijk dieren is hun doel. Dit doel bereiken ze door dieren uit laboratoria en fokkerijen te bevrijden. Doordat de meeste acties van dit front strafbaar zijn, opereert de beweging erg ondergronds. Deze organisatie heeft dan ook geen internetpagina.

### GroenFront!

De grootste organisatie op milieugebied is GroenFront!. Deze organisatie strijdt vanuit het ecologisme, waarin de mens als onderdeel van de natuur wordt gezien. Deze groep wil door middel van geweldloze acties de natuur beschermen en doet dit door in bedreigd gebied actiekampen op te zetten. De bekendste actie is de bezetting van het Schinveldse bos in Limburg dat voor de naburige NAVO-basis in Geilenkirchen moest worden gekapt. Daarnaast bedient Groenfront! zich van harde acties, zoals het vernielen van velden met gentsch gewas. Ook geeft Groenfront! voorlichting over hoe individuen zo milieuvriendelijk kunnen leven. De groep onderscheidt zich van de andere ecologische actiegroepen als Greenpeace en Milieudefensie door de koppeling van ecologische standpunten aan antikapitalisme en anarchisme. (Zie verder: [www.groenfront.nl](http://www.groenfront.nl).)

### Gratis Eten

Geïnspireerd op de Amerikaanse organisatie *Food not Bombs* gaat de Nederlandse groep Gratis Eten langs winkels om het overschot aan voedsel op te halen. De groep bereidt daarmee veganistische maaltijden en deelt die gratis uit. Dit doet Gratis Eten als protest tegen het weggooien van goed voedsel door winkeliers en burgers, maar ook met de bedoeling om tot sociale integratie bij te dragen. (Zie verder: <http://freefood.fol.nl>.)



### Kabouter Actie Front

Wie dacht dat Nederland met een politieke partij voor dieren het toppunt heeft bereikt, heeft het mis. Sinds de zomer van 2000 kent Nederland een heuse beweging die strijdt voor de vrijheid van tuinkabouters. Het Kabouter Actie Front (KAF) haalt kabouters uit tuinen en plaatst deze terug in hun natuurlijke habitat: het bos. Gelukkig voor bezitters van tuinkabouters bestaat er tevens het Anti-Tuinkabouters-bevrijdingsfront, dat diefstal voorkomt door de tuinkabouters in beton vast te metselen. Overigens kennen ook Frankrijk, Engeland en Italië dergelijke bewegingen.

Al deze organisaties en bewegingen hebben hun antikapitalistische en anarchistische overtuiging en hun buiten(anti?)parlementair activisme gemeen. Dat blijkt ook uit hun onderlinge verbanden. ■

# Politieke rivierarmen

HANS VAN DER HEIJDE

---

**Maatschappijleer heeft het moeilijk met populisme als politiek fenomeen. 'Nederland: driestromenland', dat was een mooi beeld. Het partijpolitieke landschap liet zich gemakkelijk in links, rechts en confessioneel opsplitsen, met die laatste stroming in het midden, maar met een kleinrechtse aftakking. Waar moet populisme eigenlijk in dat politieke rivierenstelsel worden geplaatst, of moet populisme helemaal niet als een aparte stroming worden beschouwd; en hoe dan wel?**

Tijdens zijn openingslezing voor de Docentendag Maatschappijleer van 2006 breidde Dick Pels de eendimensionale links-rechtsschaal uit met een extra dimensie, in de vorm van een hoefijzer.<sup>1</sup> Naast de tegenstelling links-rechts scheppen populistische tendensen zowel ter linker- als rechterzijde een nieuwe tegenstelling, namelijk die tussen politiek establishment en politiek anti-establishment. Misschien moet men zeggen: antipolitiek anti-establishment, maar daar zal later in dit stuk op worden teruggekomen. In die laatste tegenstelling vinden populistisch-rechts en -links elkaar, vandaar die gebogen hoefijzervorm. Een schematische weergave overigens, waar docenten wat mee kunnen in hun maatschappijleerles over politieke

stromingen en partijen. Om aan de traditionele links-rechtsindeling vast te houden menen sommigen trouwens dat populistisch links, de SP, sociaaleconomisch gesproken linkse standpunten verenigt met rechtse standpunten op andere terreinen, met name culturele; en met die laatste dus aan rechts-populistische partijen raakt. Voor dat vasthouden aan de links-rechtsdimensie is overigens een goed argument voorhanden: nog steeds blijven Nederlanders zichzelf daar goed op te plaatsen.

## **Partijen?**

Hierboven ging het over rechts-populistische partijen. Hier doemt een tweede probleem op. Was de Lijst Pim Fortuyn (LPF) eigenlijk wel

een partij? Zijn de Partij voor de Vrijheid (PVV), ondanks die P, en Trots op Nederland (TON) wel partijen? De organisatorische verschillen met traditionele partijen, met hun beginselprogramma's, hun afdelingen, hun congressen met, van onderop, geman-

dateerde afgevaardigden en hun, al dan niet beperkte, interne democratie, lijken te groot om ze zonder meer onder die noemer te plaatsen. Lid kan men er niet van worden, alleen maar donateur. Dit roept overigens de vraag op of de invloed van aanhangers op het partijprogramma en op de samenstelling van de kandidatenlijst samenhangt met de hoogte van hun donatie. Ze zijn organisatorische uitbreidingen van hun leider en

## Inhoud

Bieden standpunten houvast? Anti-immigratie en tot een tegenstelling tussen autochtonen en allochtonen gereduceerde kwesties met bijbehorende oplossingen in de trant van vertrekken of aanpassen van de laatsten, staan bovenaan de lijst. Maar verder? Van veel politieke inhoudelijkheid lijkt nauwelijks sprake. Daadkracht is het toverwoord, maar hoe moet daadkracht worden aangepakt? Daarvoor moet *de politiek* volgens de populistten het oor bij *de burgers* te luister leggen, in

plaats van elke keer weer het moeras in te marcheren van overleg, ambtelijke dwarsverbanden, Brusselse regels en beperkingen, en inspraakprocedures met hun oververtegenwoordiging van milieu- en andere vergadertijgers.

*burgers* luistert, hoort slechts ooverdovend geknetter van duizenden verschillende geluiden door elkaar. Wie zegt dat hij naar *de burgers* heeft geluisterd en nu met zijn eigen stem de *vox populi* vertolkt, is op zijn best stokdoof.



Illustratie: Anneke Gast

## Simpel, maar niet heus

Dat klinkt simpel, maar het is simpelheid van het gehalte van die kreten van de nieuwe rijken die de *BV Nederland* wel weer eventjes op de rails gingen zetten, volgens dezelfde formule waarmee ze met hun eigen bv'tjes de miljoentjes lieten binnenrollen. Hiermee wil ik niets afdoen aan hun financiële succes, maar wel meen ik dat deze lieden met een omgekeerde verrekijker naar Nederland keken en kijken.

Het punt is natuurlijk dat *de politiek* en *de burgers* categorieën zijn met een oneindige innerlijke diversiteit aan belangen, standpunten, wensen, gevoelens en frustraties. Wie naar *de*

## Ingewikkeld

Voor elk ingewikkeld probleem bestaat een oplossing die simpel en helder is, en fout. Zo zei Ruud Koole het niet in zijn lezing tijdens de Docentendag van 2007<sup>2</sup>, maar dat aforisme van H.L. Mencken uit de jaren twintig van de vorige eeuw zou goed in zijn betoog hebben gepast. De populistische politicus die zegt dat *de politiek* niet naar *de burger* luistert, ontkent zowel de pluriformiteit van de samenleving als die van haar

parlementaire representatie.

Wat Maatschappijleer moet uitleggen, zo riep Koole op, is dat maatschappelijke vraagstukken ingewikkeld zijn, vooral vanwege de diversiteit aan belangen en standpunten die ermee zijn gemoeid, en dus ook, daaruit volgend, dat democratische politiek ingewikkeld is. In een democratisch stelsel vertalen concurrerende belangen en standpunten zich namelijk tot politieke concurrentie en maken zij ingewikkelde compromissen noodzakelijk. Wie dat ontkent, ontkent eens temeer pluriformiteit.

## Antipolitieke politiek

Nu mag daaruit niet worden geconcludeerd dat LPF, PVV, SP en TON, en



wat we nog meer uit de populistische waterkraan mogen verwachten, on- of zelfs antidemocratische draaikolken in het politieke rivierenstelsel zijn. Dat doet ook Koole overigens niet.

Als het actuele populisme een politieke kwalificatie moet krijgen, dan moet die luiden: *antipolitieke* politiek. Te weten (anti)politiek die niet aflat te hameren op gebrek aan daadkracht, omdat er teveel politiek wordt bedreven.

Neem het fileprobleem, niet toeval- lig ook een populistisch stokpaardje. Wat is, in alle eerlijkheid, uw eerste gedachte als u weer eens als duizend- zoveelste automobilist aanschuift in een onafzienbare rij autoblik, die met een snelheid voorkruipt die niet in kilometers, maar in centimeters per uur moet worden gemeten? Juist, die gedachte. Zet die gedachte, zonder verder enige tussenkomst van redelijke overwegingen, om in een politieke leuze, verklaar die tot *vox populi* en zie daar: de basis voor een nieuwe populistische beweging is geschapen. Nu niet direct enthousiast worden, want men moet nog wel over een goede, mediagenieke kop beschikken, wil men er een paar Kamerzetels mee in de wacht kunnen slepen.

## Dwepen met idolen

Dit brengt mij bij een ander kenmerk van populisme: de sterke persoonsge- bondenheid. Populisme is de populistische leidersfiguur. Misschien is lei- dersfiguur niet eens het goede woord, althans niet in de zin van iemand die organisatorisch leiderschap ontplooit. De populistische leider is de figuur met wie zijn of haar aanhang dweept. Populisme aanhangen is - tenminste deels - jezelf overgeven aan dwepe- rij. Dwepen is echter vermoeiend en heeft steeds weer nieuwe impulsen

nodig. Vandaar dat de populistische idolen elkaar snel afwisselen en hun bewegingen even snel groeien als krimpen.

## Maatschappijleer, maar luchtig

Terug naar Maatschappijleer. Koole heeft groot gelijk met zijn oproep om toch vooral goed duidelijk te maken dat maatschappelijke vraagstukken in- gewikkeld zijn en dat die complexiteit samenhangt met pluriformiteit, die zich ook op parlementair-politiek ni- veau manifesteert, en die dus ook po- litiek ingewikkeld maakt. Die plurifor- miteit is een democratisch geschenk en dat besef moet steeds opnieuw worden aangebracht. De neiging om daar een al te zwaar, negatief, moreel oordeel over populistische oprispingen aan te verbinden moet echter, om verschillende redenen, worden onder- drukt.

---

***Heeft u ook het gevoel gekregen dat Nederland door 800 Marokkaanse probleemjongens naar de afgrond wordt gevoerd of een doos nietjes naar Verdonk opgestuurd?***

---

In de eerste plaats het entertainment dat populisme biedt. Laten we wel wezen: we hebben toch allemaal ge- noten van het geruzie en het gestum- per van die LPF'ers, en die exuberant beleden, dandyeske homoseksualiteit van Pim Fortuyn, *dark room* inclusief, was toch ook bevrijdend? Wel jammer

dat het Nederlandse populisme met Geert Wilders, Rita Verdonk en Agnes Kant een stuk platter is geworden. Desondanks pleit ik voor een luchtige aanpak: gun uw leerlingen hun plezier. In de tweede plaats om met enige re- lativerende afstandelijkheid te kunnen kijken naar die dweperij en hoe dat van muggen olifanten en van olifanten muggen kan maken. Heeft u ook het gevoel gekregen dat Nederland door 800 Marokkaanse probleemjongens naar de afgrond wordt gevoerd, tegen de Europese Grondwet gestemd om eens lekker 'nee' tegen Den Haag te roepen, of een doos nietjes naar Verdonk opgestuurd?

In de derde plaats omdat de frustra- ties in delen van de samenleving, die de voedingsbodem van het actuele populisme vormen, niet als flauwekul mogen worden afgedaan. Zij moeten serieus worden genomen en verdienen aandacht - met dat Mencken-aforisme in het achterhoofd.

In de vierde plaats omdat pluriformi- teit nu eenmaal ook plaats biedt aan opvattingen die pluriformiteit ont- kennen. Daarbij moet natuurlijk wel aandacht uitgaan naar de vraag wat er zou gebeuren als zulke opvattingen de overhand krijgen. ■

## Noten

1. Hans van der Heijde, 'Politiek en burger' Docentendaglezing door socioloog Dick Pels', in: *Maatschappij & Politiek*, 36 (maart 2006) nr.2, pp.4-6.
2. Hans van der Heijde, 'Zegt het voort: Poli- tiek is ingewikkeld. Docentendaglezing door voormalig PvdA-voorzitter Ruud Koo- le', in: *Maatschappij & Politiek*, 38 (maart 2007) nr.2, pp.15-16.

# Over waarden gesproken

JAAP SCHUITEMA

**Onlangs promoveerde Jaap Schuitema op een proefschrift over burgerschapsvorming, in het bijzonder naar effecten van de (toename van) aandacht voor morele waarden en morele oordeelsvorming. Hij concentreerde zijn onderzoek op geschiedenisonderwijs. Hieronder geeft Schuitema een samenvatting van zijn proefschrift. Aansluitend vindt u enkele opmerkingen van de hoofdredacteur naar aanleiding van Schuitema's conclusies vanuit het perspectief van Maatschappijleer op burgerschapsvorming.**

Scholen zijn verplicht om aandacht te besteden aan de burgerschapsvorming van leerlingen. Aandacht voor burgerschapsvorming kan op vele manieren vorm krijgen en scholen zijn vrij om te bepalen hoe ze dat doen. Dat maakt het voor scholen echter niet eenvoudiger. *Burgerschap* is een breed begrip, waarover veel verschillende opvattingen bestaan. Bovendien is het lastig om ruimte te creëren in het toch al erg volle curriculum. Het doel van mijn proefschrift is om meer inzicht te geven in de wijze waarop aandacht voor burgerschapsvorming een plaats binnen het curriculum kan krijgen. Een belangrijk onderdeel van burgerschap is de sociale en morele vorming van leerlingen. In een democratie moeten burgers immers in staat zijn een eigen mening te vormen over morele zaken die in de samenleving spelen. Bij de vorming van hun mening moeten leerlingen daarom leren met morele waarden rekening te houden.

## Moreel oordeel

Lessen voor burgerschap kunnen heel goed in bestaande vakken worden geïntegreerd door meer aandacht te besteden aan de morele kwesties die in de leerstof naar voren komen. Het ge-

schiedenisonderwijs, in het bijzonder, biedt hiervoor goede mogelijkheden. Tijdens de geschiedenisles komen veel onderwerpen aan de orde waarin morele waarden een rol spelen. Deze kunnen worden gebruikt om leerlingen over hun eigen waarden te laten nadenken. Veel historici zijn echter huiverig om het geschiedenisonderwijs voor burgerschapsvorming in te zetten; de doelen van burgerschapsvorming kunnen conflicteren met de leerdoelen van het geschiedenisonderwijs. Geschiedenisdocenten willen leerlingen historisch leren denken door ze zich in de context van die tijd te laten verplaatsen en juist niet door ze met de waarden van nu naar het verleden te laten kijken. Aan de andere kant zijn er ook historici die zich afvragen of dat doel van Geschiedenis wel mogelijk is: kan zonder de bril van deze tijd naar het verleden worden gekeken? Moreel oordelen over het verleden is een wezenlijk onderdeel van onze samenleving. Ook leerlingen hebben doorgaans morele oordelen over het verleden. Door in de les de mening van leerlingen te betrekken, kan het geschiedenisonderwijs leerlingen helpen om hun mening beter te doordelen en te onderbouwen.

## Geschiedenis

In het proefschrift werd onderzocht hoe de mening van leerlingen bij de geschiedenisles kan worden betrokken, zonder dat dit ten koste gaat van het doel en de identiteit van het vak Geschiedenis. Bij een bestaande geschiedenis methode voor vwo-2 werd een uitbreiding met aandacht voor morele waarden ontwikkeld. Er werden drie condities met elkaar vergeleken: (i) gewone geschiedenislessen, (ii) lessen uitgebreid met klas-sikale discussies over morele waarden,

en (iii) geschiedenislessen waarin leerlingen in kleine groepen over morele waarden discussieerden. Na afloop van de lessen werd het effect van de lessen op de meningsvorming van leerlingen onderzocht. Leerlingen moesten hun mening over een morele kwestie uit de leerstof opschrijven. Vervolgens werd er gekeken of leerlingen in de onderbouwing van hun mening morele waarden betrokken. Daarnaast werden de essays beoordeeld op het vermogen van leerlingen om historisch te redeneren: maakten de leerlingen op een juiste wijze gebruik van hun kennis van de leerstof en verplaatsten zij zich in de context van die tijd?

Het bleek dat aandacht voor morele kwesties in de leerstof leerlingen helpt een doordachte mening te vormen. Leerlingen die de lessen met aandacht voor morele waarden hadden gevolgd, waren beter in staat om waarden in de onderbouwing van hun mening te betrekken. Discussie in kleine groepjes bleek het meest effectief. Verder bleek dat de leerlingen die lessen met aandacht voor waarden hadden gevolgd, niet minder goed waren in historisch redeneren.

### Toepassing

Vervolgens werd gekeken of de leerlingen in staat waren het geleerde op een nieuw onderwerp toe te passen: zij werden gevraagd hun mening over de invoering van schooluniformen op te schrijven. Het bleek dat leerlingen niet in staat waren de transfer naar een nieuw onderwerp te maken. Leerlingen die de lessen met aandacht voor waarden hadden gevolgd, waren niet beter in het betrekken van waarden bij de onderbouwing van hun mening. Om *transfer* te bereiken, zou het een goed idee zijn om aandacht

voor waarden in meerdere vakken toe te passen en over een langere periode te verspreiden. Zo zouden de leerlingen in meerdere contexten kunnen oefenen. Het onderzoek laat zien dat aandacht voor de meningsvorming van leerlingen niet ten koste van de vakinhoud hoeft te gaan en een waardevolle aanvulling op het bestaande curriculum kan zijn. ■



### Jaap Schuitema

Jaap Schuitema (Amsterdam, 1972) studeerde Sociale Psychologie aan de Universiteit van Amsterdam en studeerde in 2001 cum laude af op het onderwerp *charismatisch leiderschap en groepsprocessen*. In 2008 promoveerde hij op het onderwerp *burgerschapsvorming en waardevormend onderwijs* aan het Instituut voor de Lerarenopleiding van de Universiteit van Amsterdam (Schuitema, J. A., *Talking about values. A dialogic approach to citizenship education as an integral part of history classes*, Instituut voor de Lerarenopleiding, Amsterdam, 2008). Momenteel is hij verbonden aan de genoemde lerarenopleiding en doet hij onderzoek naar burgerschapsvorming, multicultureel onderwijs en onderwijsvernieuwing.

### Naschrift door Hans van der Heijde

Het is jammer dat Jaap Schuitema zijn onderzoek tot geschiedenisonderwijs heeft beperkt. Misschien wel meer dan Geschiedenis wordt Maatschappijleer tegenwoordig immers als burgerschapsvormend vak gezien. Aan de andere kant heeft Geschiedenis zoveel meer ruimte in de curricula dat een dergelijk onderzoek rechtvaardigt. Opmerkenswaardig is Schuitema's nadruk op de noodzaak meer plek aan morele waarden en morele oordeelsvorming toe te kennen, omdat hij burgerschap moreel definieert. Ik zal niet zeggen dat Maatschappijleer dat niet doet, maar toch ligt de nadruk daar in eerste instantie (mede?) op het aanbrengen van een kennisfundament. Dat wil zeggen: kennis van de rechten die iemand tot burger maken en van de verantwoordelijkheden die met die rechten gepaard gaan. Overigens kan men natuurlijk ook zeggen dat in die rechten morele waarden besloten liggen.

Tegelijkertijd moet met schaamte worden vastgesteld dat Maatschappijleer in gebreke blijft als het gaat om een heldere explicitering van wat nu eigenlijk *burgerschap* is en *burgerschapsvorming* moet zijn. Omdat Schuitema dat wel doet levert hij wellicht een goede aanzet tot een maatschappijleerdebat daarover.

Schuitema constateert een gebrek aan transfer: overwegingen van morele aard in het ene geval bleken niet naar een ander geval te worden overgedragen. Een van de manieren om die transfer wel te bereiken zou liggen in het betrekken van morele waarden en discussies daarover in onderwijs van andere vakken. Hier wrijft Maatschappijleer zich natuurlijk al in de handen.

# Coffeeshop in de klas

LIEKE MEIJS

**In de lespraktijk van Lieke Meijs kwamen de ideale lessen Maatschappijleer niet voor. Zelfs als aan alle gunstige voorwaarden was voldaan (uitstekende lesvoorbereiding, lesdoelen scherp op het netvlies, uitgeslapen en een redelijk gemotiveerde klas) waren er altijd stoorzenders. Conrectoren die de klas moesten spreken over gepleegde kleine criminaliteit, leerlingen die het op hun heupen kregen, lokaalwijzigingen en defecte apparatuur leidden allemaal tot een kloof tussen ideaal en werkelijkheid. Op papier, dat geduldig is, is een dergelijk ideaal wel te schetsen.**

De ideale les duurt 120 minuten. Hierdoor is er ruimte voor verschillende lesonderdelen. Leerlingen komen binnen, drukken op hun aanwezigheidsknop en nemen een kop thee.

Als start van de les toont de docent op zijn *smartboard* een kort item uit het *Journal* van twee dagen terug: 'het sluiten van alle coffeeshops in Breda en Bergen op Zoom vanwege de overlast van buitenlandse klanten'. In de ideale les mag de actualiteit niet ontbreken. Daarna komen een voor een tegenstander aan het woord, eenvoudig te vinden op internetpagina [www.standpunt.nl](http://www.standpunt.nl).

De docent verduidelijkt wat er aan hun meningsvorming ontbreekt: er vindt geen op kennis gebaseerde onderbou-

wing van de mening plaats. Informatie is de basis die nodig is voordat de klas tot discussie kan overgaan. De lesdoelen verschijnen op het *smartboard*: het gaat over besluitvorming in gemeenten versus landelijke wetgeving.

## Variatie

Het theorieblokje dat volgt kent drie varianten waar leerlingen zelf uit kiezen. Leerlingen zijn dat gewend en weten wat de varianten inhouden. Op het bord is te zien waar welke variant plaatsvindt en hoelang die duurt.

*Variant 1* is een hoorcollege, gegeven door twee medeleerlingen die het onderwerp *besluitvorming op gemeentelijk niveau* hebben voorbereid.

Zij hebben een powerpointpresentatie gemaakt. Medeleerlingen bevragen hen en de docent geeft commentaar. De twee leerlingen brengen de verbeteringen aan en de rest van de leerlingen ontvangt de presentatie via de elektronische leeromgeving.

*Variant 2* is het zelf bestuderen van de stof in de stilteruimte, waar een onderwijsassistent toezicht houdt. Leerlingen krijgen enkele vragen mee. Deze moeten ze na bestudering kunnen beantwoorden. Leerlingen kiezen er zelf voor om de antwoorden al dan niet door de docent te laten nakijken.

*Variant 3* is een Teleac/NOT-uitzending over politieke besluitvorming in de gemeente. In het aangrenzende computerlokaal bekijken leerlingen deze uitzending op de computer en beantwoorden ze de vragen op het bijbehorende werkblad. Zij weten waar ze hun antwoorden kunnen neerzetten als ze willen dat de docent die nakijkt. Tot slot is er een groep leerlingen die op de stof vooruitloopt. Zij gaan ook naar de stilteruimte en werken verder aan het volgende hoofdstuk. Het discussiedeel van de les is voor hen verplicht om bij te wonen.

## Zicht op eigen ontwikkelingen

Voor het tweede deel van de les, de discussieronde, voegen de leerlingen zich weer bij elkaar in de discussieruimte, waar het elektronisch vergadersysteem is geïnstalleerd. Alle leerlingen hebben een rijtje kaarten met deelvaardigheden die zij aan het einde van het leerjaar moeten beheersen: 'onderbouwen van een mening op basis van de juiste informatie', 'kunnen leiden van een discussie in een kleine groep' en 'luisteren naar en respect

teren van andermans mening'. Op de kaart kan worden aangetekend of de leerling deze deelvaardigheid heeft geoefend en gedemonstreerd. Iedere leerling kiest vaardigheden die in deze discussie worden geoefend. De docent heeft een digitaal overzicht, waarop hij per leerling kan zien welke deelvaardigheden reeds zijn geoefend.

Afhankelijk van wat leerlingen gaan oefenen nemen ze hun plaatst in de speciale discussieruimte in. De leerling die het leiden van een discussie wil oefenen komt naar voren en start de discussie op. Hij memoreert de aanleiding: het nieuwsfeit. Leerlingen starten met het intypen van hun mening en argumenten op de laptop. Op het scherm verschijnen de uitspraken. Leerlingen die oefenen met het berargumenteren van een mening, laten zien welk argument goed is en welke niet. Met een druk op de knop kunnen argumenten worden gerubriceerd en van commentaar worden voorzien. Alle door de leerlingen gegeven argumenten en meningen worden vastgelegd. Leerlingen die niet mee discussiëren observeren medeleerlingen, maken aantekeningen en delen aan het einde van de les hun bevindingen met de leerlingen en de docent.

De laatste tien minuten van de les zijn voor de afronding. De docent vat de belangrijkste bevindingen van de les samen en concludeert welke vorderingen er zijn gemaakt. Hij wijst leerlingen op het feit dat zij zelf hun werk in de docentenmap op de computer moeten zetten, als zij er feedback op willen hebben. In dit geval doet de *docent-in-opleiding* dat. Dan gaat de bel. ■

Graag nodigt Lieke Meijs mededroppers uit hun ideaalles aan het papier toe te vertrouwen:  
lieke.meijs@chello.nl.

Foto: Koen van Rossum



## In memoriam Hans Daudt

Gewetensonderzoek onder ex-activisten is een trend. De redactieleden doen er ook aan mee (zie *Maatschappij & Politiek* nummer 7). Omdat Duyvendak, zij het onbedoeld, de aftrap gaf, krijgen de politieke misdrijven van de jaren tachtig de meeste

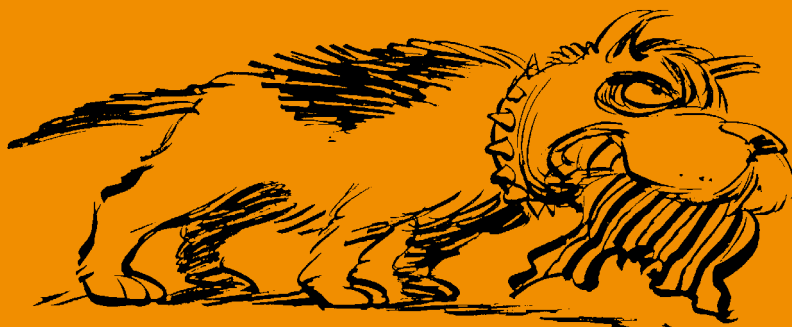
aandacht. Een schoolcollega was toen actief bij RARA, maar ik kon hem niet aangeven, omdat ik alleen maar sterk *vermoedde* dat hij erbij was toen Kosto's achtergevel werd opgeblazen en de Makro in brand werd gestoken. Of was het lafheid die me van aangifte weerhield, net als twintig jaar daarvoor, toen ik uit politieke onnozelheid Siep Stuurman en Walter Etty hun gang liet gaan bij hun moordaanslag op mijn vak, de politicologie?

De bezetting van Daudts instituut, ik ben daar één keer wezen kijken, was een gênante vertoning. Stuurman had ik nooit eerder gezien. Ik had mijn kandidaats al en hij, hoewel een stuk ouder, kwam als student nog maar net kijken. Dikbebrild als een Sartre zat hij in kleermakerszit op een tafeltje banvloeken over het kapitalisme te spuien. Etty diende als zijn secondant en aan zijn voeten laafden dorstige studenten en bange stafmedewerkers zich aan zijn woorden.

Het was niet hun eerste misdaad tegen de wetenschap. Professor Den Hollander, die vlak voor zijn emeritaat stond, had de eer nog aan zichzelf kunnen houden. Daar was nog geen bezetting voor nodig geweest, karaktermoord volstond.

Afgestudeerd ben ik uiteindelijk bij een van Stuurmans volgelingen in de staf, in plaats van bij de enige man die zijn rug recht hield, Hans Daudt. Ik schaam me daar nog steeds voor, mijn bul voelt besmet, maar de werkelijke daders zijn voor hun gedrag beloond, de een met een wetenschappelijke, de ander met een politieke carrière.

*Grom*



# Vrienden zonder grenzen

REMKO VAN LOON

**In overleg met docenten is de Schooltv-serie *Vrienden zonder grenzen* opgezet. In een reeks minidrama's wordt geprobeerd vragen over 'anders-zijn' te beantwoorden. Een drietal afleveringen behandelt het thema *verliefdheid*, zowel die tussen jongeren van verschillend als van hetzelfde geslacht. In de onderwijspraktijk wordt dat thema (met name de heikele kwestie van de seksuele geaardheid) veelal gemedan vanwege verwachte reacties van leerlingen, ouders en collega's. Remko van Loon bezocht een vmbo-klas die naar een aflevering keek en over 'seksueel anders-zijn' discussieerde.**

Op Meridiaan College Het Stromenland in Amersfoort heeft Marjan Aemlink in haar vmbo-klassen (basis- en kaderberoepsgericht, met een groot aantal gelovige leerlingen) laten zien dat het toch mogelijk is met leerlingen over seksuele diversiteit te praten. In haar lessen Levensbeschouwing besteedt zij aandacht aan 'het maken van verschil waar het niet ertoe zou moeten doen'. Die lessen eindigt zij met het moeilijkste onderdeel: homofobie. Dit cursusjaar wordt zij bijgestaan door een medewerker van *Empowerment Lifestyle Services* (ELS), Rob Stoop.

## Waarheid

De leerlingen kijken naar de laatste aflevering uit de derde reeks van *Vrienden zonder Grenzen*, waarin Astrid ontdekt dat zij meer voelt voor haar Marokkaanse vriendin Tuana, dan voor Lars, haar *rock-'n-rollvriendje*. Het is duidelijk dat Astrid Lars geen pijn wil doen en daarom niet echt vertelt waarom zij het uitmaakt. Er wordt door de leerlingen veel gelachen als Lars stottert en als er wordt gevreeën. Tijdens het kijken zeggen de leerlingen onder meer: 'Hij is echt gemeen' en 'Hij denkt alleen aan neuken'. In het gesprek na afloop gaat het vooral over het vertellen van de waarheid. Stoop

vraagt of je altijd de waarheid kunt vertellen en of niemand ooit heeft gelogen. Hij noemt redenen waarom niet altijd de waarheid kan worden verteld, ook al zou dat moeten.

Waarom zegt Astrid niet dat zij verliefd is op een meisje? Antwoorden zijn: 'Omdat ze bang is', 'Omdat ze hetzelfde zijn', 'Omdat ze Lars geen pijn wil doen', 'Omdat ze bang is erover te praten', 'Omdat het niet normaal is', 'Omdat het niet vaak voorkomt', en 'Omdat het vies is'.

## Ontzenuwen

In een klassengesprek gaat Stoop in op de reacties dat het 'niet normaal' en 'vies' is. Hij zet door leerlingen genoemde overeenkomsten en verschillen tussen een hetero- en een homorelatie op een rij en vraagt wat dan precies 'vies' en 'abnormaal' is. De conclusie van dat gesprek komt op vanzelfsprekende wijze tot stand. Er zijn weinig verschillen in de omgang, maar een homorelatie komt minder vaak voor. Hij vraagt ook of homo's zelf de woorden *vies* en *abnormaal* voor hun relatie zouden gebruiken. Zo komt Stoop bij zijn punt: iemand kan voor zichzelf vast stellen wat hij vindt, bijvoorbeeld dat hij een homo maar niks vindt en dat hij nooit een dergelijke relatie zou willen. Stoop vergelijkt dat met een veel gewraakte uitspraak over 'die kut-Marokkanen', zodat duidelijk wordt dat een persoonlijke opvatting niets over een hele groep van mensen kan zeggen. Op de vraag wat voor een goede relatie tussen mensen nodig is, antwoorden leerlingen: 'liefde', 'vertrouwen' en 'aantrekkingskracht'. Stoop voegt daar 'vrijwilligheid' aan toe. De vervolgvraag of het geslacht nog iets uitmaakt als tussen twee mensen deze vier zaken oké zijn, wordt met 'nee' beantwoord.



Scene uit *Vrienden zonder Grenzen*  
(Bron: Teleac/NOT)

Zo weet Stoop snel en vanzelfsprekend vooroordelen aan de orde te stellen en te ontzenuwen. Hij keert dan terug naar de opmerking dat iemand altijd de waarheid moet vertellen en wijst erop hoe moeilijk dat is als je omgeving blijk geeft van een vooroordeel, bijvoorbeeld door het gebruik van scheldwoorden. Via 'vooroordelen zijn aangeleerd' en 'respect krijg je door respect te geven', eindigt hij bij geloof. Geloof is iets dat je zelf beleeft; je kunt over jezelf oordelen, niet over een ander. Dat laatste oordeel is voor gelovigen altijd aan God of Allah voorbehouden.

### Roze draad

Op een natuurlijke wijze is hier een moeilijk probleem aan de orde gesteld. Onderzoek wees namelijk uit dat veel docenten seksuele diversiteit niet aan de orde (wensen te) stellen. Het Ministerie van Onderwijs stelde ELS in staat een handreiking voor schoolleiders en zorgcoördinatoren te schrijven over de ruwere omgangsvormen op school en over de vraag hoe hiermee om te gaan. Uit de handreiking, *De roze draad in veiligheid*

*op school. Seksuele diversiteit in een brede aanpak van omgangsvormen: een handreiking voor schoolleiders*, komt het volgende citaat: 'Het bespreken van culturele identiteit, religie en seksualiteit kan een katalysator zijn in de manier waarop scholen hun aanpak rond goede omgangsvormen en burgerschap vormgeven'.

### Docentenhandleiding

Bij *Vrienden zonder grenzen* schreef ELS een docentenhandleiding met een aantal uitgangspunten: 'Het is belangrijk om bij behandeling van *controversiële* en gevoelige onderwerpen met jongeren juist doelen te stellen die het affectieve domein aanspreken.'. Dit betekent een keuze voor gesprekken waarin emoties kunnen worden geuit en niet voor meer *cognitieve* opdrachten. De les dient inhoudelijk vooral uit een kennismaking met een probleem te bestaan en zich niet op onmiddellijke gedragsverandering van de leerling te richten. Het is onmogelijk uitsluiting van *anderen* met een les of lessenserie te doorbreken. Attitudeverandering kan alleen maar met hele kleine stappen worden bereikt. Na

de kennismaking volgt de fase waarin leerlingen over het onderwerp leren na te denken. In de derde fase zou de leerling kunnen leren een mening te ontwikkelen. Het uiteindelijke doel is tot een fase van waardering te komen. De waardering komt dan mogelijk overeen met respect voor de ander en diens identiteit en eigenheid - en dat is al veel waard.

Stoop gebruikt praktische oefenvormen die de docentenhandleiding aanreikt. Het gaat hier om drie soorten didactische werkvormen: gesprek, spel en drama, die samen meer dan twintig verschillende manieren bieden waarop een docent - na het bekijken van *Vrienden zonder grenzen* - diversiteit aan de orde kan stellen.

### Respect

De filmbeelden laten op natuurlijke wijze de gevoelens van jonge mensen zien en Amelinks leerlingen lijken geen last van homofobie te hebben. De waarheid spreken is voor hen belangrijk en dat blijkt verband te houden met respect en het serieus nemen van elkaar. Vanuit die houding is het dan ook eenvoudig bespreekbaar te maken

hoe ver dat gaat. Voor Stoop is niet in de eerste plaats de seksuele gelaagdheid van belang, maar het met elkaar omgaan en dat wat een normale omgang in de weg kan staan: 'Het is de bedoeling leerlingen te stimuleren inzicht te verwerven in achtergronden van hun opvattingen, ideeën en waarden. Daarvoor staan een docent twee instrumenten ter beschikking: verhelderende vragen stellen en het zogehe- ten spiegelen. (...) Zeker bij controver- siële thema's is het belangrijk in het groepsge- sprak steeds bij dit doel van verheldering te blijven, niet direct al in discussie te gaan en jongeren laten merken dat iedereen respect verdient en moet geven.'

De vraag is dan of je de diverse com- ponenten van je identiteit mag tonen (Mag je jouw Marokkaan-zijn tonen, mag je jouw moslim-zijn tonen en mag je jouw homo-zijn tonen?)?. Kan je in elk geval in de veilige schoolomgeving zijn of worden wie je bent? Bij Marjan Amelink en Rob Stoop kan dat wel. ■

*Remko van Loon werkt sinds 1971 in het onderwijs, aanvankelijk als docent Nederlands, thans als vakdidacticus bij een lerarenopleiding. Hij is onder meer auteur van enkele handleidingen bij de Schooltv-series van Teleac/NOT.*

#### Nuttige links

Empowerment, kenniscentrum seksuele diversiteit in het onderwijs:

[www.empower-ls.com](http://www.empower-ls.com).

Gay and School: [www.gayandschool.nl](http://www.gayandschool.nl).

#### Dvd

De dvd van de serie *Vrienden zonder grenzen* en de bijbehorende docenten- handleiding zijn te bestellen via de inter- netpagina [www.schooltv.nl](http://www.schooltv.nl).

## Maatschappijleer op de basisschool

# Kruidietkriesis op het Zjoernaal

## ANIQUE TER WELLE

**Het bijna zevenjarig dochtertje van Anique ter Welle zit in groep 4 van de basisschool. Sinds het begin van dit schooljaar heeft ze één keer per week *Nieuwsbegrip*. Eerst snapte haar moeder niet zo goed wat ze dan deden. 'Nou gewoon, we praten met elkaar over dingen die gebeurd zijn', was haar dochters wel erg summiere samen- vatting van wat er precies in de les plaatsvond. Inmiddels neemt ze elke week een aantal aan elkaar geniete A4'tjes over een actueel onderwerp uit het nieuws mee naar huis.**

*Begrijpend lezen met het nieuws van de dag* is de ondertitel. *Nieuwsbegrip* wordt uitgegeven door het Centrum Educatieve Dienst (CED). De CED- groep adviseert, begeleidt, onder- steunt, traint en coacht professionals in de kinderopvang en het onderwijs. Kort wordt in eenvoudige bewoordin- gen uitgelegd waar het nieuws over gaat. Daaronder worden de (toch nog) moeilijke woorden uitgelegd, zoals *kredietcrisis*: 'de allergrootste problemen met geld'. Daarna worden de moeilijke woorden fonetisch weer- gegeven: *kruidietkriesis* en *zjoernaal*. De kinderen lezen de woorden samen

hardop in de klas. Dan volgt een aan- tal vragen over de tekst:

#### Het gaat niet goed met de ban- ken. Welke banken?

- A. Banken om op te zitten.
- B. Banken waar je geld kunt sparen of lenen.

#### Hoe komt het dat een bank soms geen geld meer heeft?

- A. Omdat de mensen het geleende geld niet terugbetalen.
- B. Omdat de mensen die bij de bank werken heel veel geld ver- dienen.



Ook is er elke week een activerende opdracht toegevoegd.

**Zet de volgende zinnen in de juiste volgorde:**

- Bart is boos.
- Moniek koopt een auto.
- Bart brengt het geld naar de bank.
- Bart wil zijn geld terug.
- Bart heeft geld over.
- Moniek geeft het geld niet terug aan de bank.
- De bank leent het geld aan Moniek.
- De bank kan het geld niet teruggeven aan Bart.
- Moniek geeft het geld niet terug aan de bank.

Mijn dochter vindt het superleuk en interessant. In gesprekken thuis aan tafel maakt ze af en toe spontaan een zinnige opmerking over Prinsjesdag, de Amerikaanse verkiezingen of de kredietcrisis. Ik sta versteld en denk aan vroeger. Wat wist ik over de wereld toen ik zo oud was als zij? 'Hele-

maal niets', is mijn eerste gedachte. 'Heel erg weinig', als ik er iets langer over nadenk. Ons begrijpend lezen ging klassikaal. We lazen eindeloos veel boeken over *Pim, Frits en Ida* van Godfried Bomans. Leuke, spannende verhalen, waarin ik altijd ongemerkt vooruitlas en me kapot schrok als ik ineens de *beurt* kreeg en, tot grote ergernis van de juf of de meester, moest bekennen dat ik werkelijk niet wist waar we waren gebleven.

---

***Het komt wel goed met de maatschappelijke betrokkenheid van de jeugd van de toekomst.***

---

**Betrokkenheid**

Het komt dus wel goed met die maatschappelijke betrokkenheid van de jeugd van tegenwoordig of beter gezegd, die van de jeugd van de toekomst. Wat die betrokkenheid betreft is het ook met mij immers goed ge-

komen en ik had op die leeftijd een achterstand ten opzichte van mijn dochter nu waar je 'u' tegen zegt. Zal mijn dochter later ook, net als ik, lid worden van een politieke partij? Hoe belangrijk is dat eigenlijk: lid worden van een politieke partij? Voor mij is dat een vanzelfsprekendheid. Je wilt immers op de hoogte blijven van ontwikkelingen binnen jouw partij en je wilt je partij ook steunen. Waarom zou je jezelf echter een leven lang aan één club binden? Misschien is dat wel helemaal niet maatschappelijk en politiek betrokken, maar eerder een beetje lui. Ik weet het niet. De traditionele politieke participatie door middel van politieke partijen verliest terrein. Jongeren lijken meer bezig met *issues* en minder met het politieke spel in Den Haag. Politieke en maatschappelijke betrokkenheid kent vele vormen. Het *Nieuwsbegrip* op de basisschool lijkt me in elk geval een goed begin van die betrokkenheid. ■

*Het Jeugdjournaal als belangrijkste nieuwsbron voor leerlingen (Foto: NOS)*

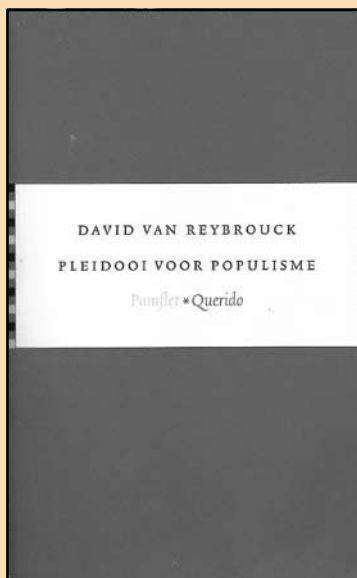


# Leve het populisme?!

HESSEL NIEUWELINK

**Populisme wordt door velen als een groot probleem voor de democratische rechtsorde beschouwd. Maar weinig journalisten, wetenschappers en andere opiniemakers menen dat het populisme goede kanten heeft. De Vlaamse auteur David Van Reybrouck betoogt in zijn pamflet *Pleidooi voor populisme* echter dat populisme wel degelijk als iets positiefs kan worden gezien. Verantwoord populisme kan namelijk een amper vertegenwoordigde maatschappelijke groep representeren en daarmee de democratie versterken.**

David Van Reybrouck, **Pleidooi voor populisme**, Uitgeverij Querido, Amsterdam, 2008, 78 pagina's, ISBN 978-90-214-3468-1, prijs: € 6.95.



David Van Reybrouck legt uit dat populisme twee kenmerken heeft, namelijk een stijl van politiek bedrijven (*oneliners*, simplificaties en loze oplossingen) en een specifieke politieke inhoud (anti-elitair en anti-establishment.) Op zichzelf zegt hij daarmee niets nieuws. Dat doet hij wel met zijn verklaring voor het populistische succes van de laatste jaren: een groeiende tweedeling tussen hoog- en laagopgeleiden. De parlementaire democratie heeft zich tot een, door Van Reybrouck genoemde, *diplomademocratie* ontwikkeld. Deze diplomademocratie wordt begeleid door een maatschappelijke cultuurkloof tussen de hoog- en laagopgeleiden. Populisten als Geert Wilders en Rita Verdonk in Nederland en Jean-Marie Dedecker en Filip Dewinter in Vlaanderen springen in het gat dat andere partijen openlaten en stellen *het volk* wel te vertegenwoordigen.

## Diplomademocratie

Overtuigend toont Van Reybrouck aan dat er in Nederland en Vlaanderen in toenemende mate sprake is van deze diplomademocratie. Hoogopgeleiden hebben de politieke functies in handen, participeren meer en hebben meer politiek vertrouwen. Enkele voorbeelden:

- slechts één Tweede Kamerlid (Remy Poppe) heeft uitsluitend zijn lagere school afgemaakt, terwijl dat voor ongeveer 7 procent van de bevolking geldt;
- van de volksvertegenwoordigers heeft 80 procent hoger onderwijs genoten. Dit geldt slechts voor een kwart van de bevolking; en
- ongeveer 4 procent van de hoogopgeleiden gaat niet stemmen bij verkiezingen. Voor laagopgeleiden is dat percentage vijf keer zo hoog.

Natuurlijk moet onderscheid worden gemaakt tussen representatie en representativiteit. Een politicus hoeft niet dezelfde persoonskenmerken te hebben als de burgers voor wie hij of zij op komt. Een behoorlijk aantal mannen was en is immers feminist en de jonge arbeidersbeweging werd veelal door hoogopgeleiden met een burgerlijke achtergrond geleid. Zo was Pieter Jelles Troelstra advocaat. Niettemin heeft Van Reybrouck hier een punt. Op het moment dat de belangrijkste opiniemakers en bestuurders hoog zijn opgeleid, is het heel goed mogelijk dat op de politieke agenda belangrijke zaken voor de laagopgeleiden ontbreken. Niet voor niets stelt emeritus hoogleraar Politicologie Andries Hoogerwerf in zijn nieuwste boek dat er een beraadslagende opiniepeiling moet komen, waar dus ook de laagopgeleiden worden gehoord.<sup>1</sup> Bedenk tevens dat er volgens velen sprake moet zijn van voldoende vertegenwoordiging van vrouwen, etnische minderheden en zelfs de Nederlandse regio's.

Van Reybrouck definieert laagopgeleiden als een minderheid. Een probleem voor deze minderheid is dat zij niet is georganiseerd en dus moeilijk structureel van zich kan laten horen, anders dan in de kroeg en op het internet. De diplomademocratie is volgens Van Reybrouck een voorbode van een *postdemocratie* waar alleen de uiterlijke kenmerken van democratie nog bestaan.

### **Cultuurkloof**

Onderwijs is van invloed op de waarden die mensen hoog houden: 'Wat je hebt gestudeerd bepaalt zozeer hoe je denkt en leeft dat het op tal van terreinen de belangrijkste sociologische variabele is geworden.' Hoogopgeleiden koesteren andere idealen dan laagopgeleiden, hebben andere hobby's, gaan anders op vakantie en staan anders in het leven. Dit alles leidt er volgens Van Reybrouck toe dat er sprake is van een cultureel conflict waarbij vrijwel uitsluitend de hoogopgeleiden in de politiek zijn vertegenwoordigd en commerciële media het belangrijkste forum voor laagopgeleiden zijn.

---

## ***Wie kan laagopgeleiden laten zien dat er meer is dan Sterren dansen op het ijs?***

---

### **Geen verticale verbanden meer**

Tijdens de verzuiling hadden laag- en hoogopgeleiden contact doordat zij met dezelfde zuil waren verbonden. Vanuit de zuil en het contact met anderen werden laagopgeleiden geprikkeld om zich te ontplooien en waren hoogopgeleiden vanwege deze contacten op de hoogte van de vraagstukken die voor anderen belangrijk waren. Ontzuiling heeft die banden aangetast. Naast de problemen van representatie leidt dit ook tot problemen ten aanzien van *verheffing*. 'Wie kan de laagopgeleiden', zo stelt Van Reybrouck, 'immers laten zien dat er meer in het leven is dan *Sterren dansen op het ijs* en *Shownieuws?*'. ■

## Democratisch en verlicht populisme

Volgens Van Reybrouck is populisme noodzakelijk om laagopgeleiden bij de politiek te betrekken, maar dan moet dat wel een democratisch of verlicht populisme zijn. De eerste vorm veronderstelt dat de populist de beginselen van de rechtstaat respecteert. Onder de tweede vorm verstaat hij: 'een populisme dat niet schreeuwt maar spreekt; een populisme dat de noden van laaggeschoolden niet miskent, maar weigert *oneliners* als oplossingen te zien'. De arbeidersbeweging aan het einde van de negentiende eeuw geldt voor hem als voorbeeld. Het is dan echter wel de vraag wat dan precies nog onder *populisme* moet worden verstaan, hij rekt de term immers erg op; iets wat hij aan het begin van zijn betoog anderen nog verwijt.

## Sociaaleconomische belangen

Opvallend in het betoog van Van Reybrouck is dat hij het vrijwel uitsluitend over culturele verschillen heeft. Sociaaleconomische belangen spelen vrijwel geen rol. Toch is dat nog altijd een belangrijke motivatie van mensen om op een bepaalde partij te stemmen.<sup>2</sup>

Wellicht nuanceert de betrekking van deze dimensie de kwestie van politieke representatie. Misschien zijn hoogopgeleiden beter in staat om laagopgeleiden te vertegenwoordigen als het om sociaaleconomische vraagstukken gaat. De financiële crisis zorgt er waarschijnlijk voor dat culturele thema's niet langer in zo'n grote mate de publieke en politieke agenda's beheersen waardoor populistten als Verdonk en Wilders de wind uit de zeilen wordt genomen.

## Aanrader

Dit pamflet is een echte aanrader. Het is uitstekend geschreven, informatief, goed gedocumenteerd en voer voor debat en dat alles in 78 pagina's (inclusief noten)! Voor docenten Maatschappijwetenschappen is het mogelijk om het samen met hun leerlingen te lezen. Andere docenten kunnen het goed gebruiken als voorbereiding op lessen over politiek. ■

## Noten

1. Zie: Hessel Nieuwelink, 'Pleidooi voor verdraagzaamheid', in: *Maatschappij & Politiek*, 39 (oktober 2008) nr.6, pp.40-42.
2. D. Houtman, P. Achterberg en J.W. Duyvendak, 'De verhitte politieke cultuur van een ontzuilde samenleving', in: B. Snel en N. Thijssen, *De grote kloof. Verhitte politiek in tijden van verwarring*, Boom, Amsterdam 2008, pp. 61-79.

## Beste redactie,

In het oktobernummer van *Maatschappij & Politiek* vergelijkt Anneke Dekker drie projecten om de politieke betrokkenheid van jongeren te vergroten: een programma met parlamentsbezoek van de onafhankelijke stichting Knooppunt Democratie in Brussel, een educatief aanbod van het Duitse parlement en een programma van het parlement in Londen.

De programma's verschillen sterk in duur, van een volledige dag (in Brussel) tot twee uur (in Londen). Dit verschil valt echter niet te verklaren omdat een onafhankelijke organisatie meer tijd zou uittrekken voor dergelijke programma's, zoals Anneke Dekker vermoedt.

Zo biedt de educatieve dienst van het Vlaams Parlement in Brussel elke maandag en vrijdag dagprogramma's aan in het Vlaams Parlement, aangepast voor leerlingen van de derde graad van het basisonderwijs (10 tot 12 jaar) tot de derde graad van het secundair onderwijs. Deze dagprogramma's worden ook voor cursisten uit het volwassenenonderwijs georganiseerd. Daarnaast biedt het Vlaams Parlement vormingen en workshops aan voor leraren en docenten en heeft het een uitgebreid aanbod lesmateriaal onder de titel *De Kracht van je Stem*. Het Parlement werkt voor verschillende van zijn activiteiten samen met externe organisaties en stichtingen, waaronder het Knooppunt Democratie. Aan de basis van de educatieve werking van het Vlaams Parlement lag een uitgebreid *benchmark*-onderzoek, waaruit bleek dat er door heel wat Europese parlementen intensieve programma's voor democratie en burgerzin worden aangeboden aan jongeren en leraren. Het Schotse Parlement, het Baskische parlement, het Deense parlement, verschillende deelstaatparlementen in Duitsland, enzovoorts, zijn talrijke mooie voorbeelden van parlementen die de betrokkenheid van jongeren en volwassenen bij de democratie willen vergroten, en daar heel wat inspanningen voor doen.

**Kris Van den Bremt**

**Coördinator *De Kracht van je Stem***

**Vlaams Parlement, Brussel**

### Meer informatie:

[www.dekrachtvanjestem.be](http://www.dekrachtvanjestem.be)

[www.vlaamsparlement.be/up/informatie/dekrachtvanjestem/dekrachtvanjestem.html](http://www.vlaamsparlement.be/up/informatie/dekrachtvanjestem/dekrachtvanjestem.html)



## Nieuws van het bestuur

### Docentendag Maatschappijleer 2009

Het Instituut voor Publiek en Politiek en de NVLM organiseren op vrijdag 6 februari 2009 de eerstvolgende Docentendag Maatschappijleer, met een gevarieerd aanbod van lezingen en workshops. Voor de lezingen hebben toegezegd: prof.dr. Liesbet van Zoonen (Communicatiewetenschap, Universiteit van Amsterdam - UvA), prof.dr. Dick Houtman (Cultuursociologie, Erasmus Universiteit Rotterdam - EUR), dr. Stef Aupers (Cultuursociologie, 'EUR', prof.dr.ing. Wim van Oorschot (Sociologie, Universiteit van Tilburg), dr. Giselinde Kuipers (Sociologie en Culturele Antropologie, UvA), prof.dr. Joop van Holsteyn (Politieke Wetenschap, Universiteit Leiden) en prof.dr. Halleh Ghorashi (Cultuur, Organisatie en Management, Vrije Universiteit Amsterdam).

### Meldpunt leermiddelen

De leermiddelenmarkt is momenteel sterk in beweging. Niet alleen door de invoering van *gratis* schoolboeken, maar ook door de toename van digitaal lesmateriaal. Dat heeft invloed op de lespraktijk. De gezamenlijke vakinhoudelijke verenigingen, verenigd in het Platform VVVO, zijn benieuwd hoe u met de veranderingen op dit gebied omgaat. Mag u de methode van uw voorkeur gebruiken? Loopt u tegen problemen aan? Welke kansen grijpt u? Gaat u digitaal? Stelt de schoolleiding eisen? Krijgt u de ruimte

zelf lesmateriaal te maken? Geef uw ervaringen door via het Meldpunt Leermiddelen. Ga naar de internetpagina [www.platformvvo.nl](http://www.platformvvo.nl) en klik op 'VVVO Community' en 'Meldpunt'.

### Gammacanon Volkskrant

Al eerder meldden wij dat er op initiatief van het NVLM-bestuur een Gammacanon zal verschijnen. Na de zomer van 2009 komt *de Volkskrant* met een serie van vijftig afleveringen over de Maatschappijwetenschappen: wat moet iedereen van de sociale wetenschappen weten? De Gammacanon zal worden vastgesteld door een commissie van gammawetenschappers onder leiding van Paul Schnabel. De samenstelling van deze commissie is nog niet helemaal rond, maar leden zijn in elk geval: Ruud Abma (Universiteit Utrecht, psychologie), Bert Klandermans (Vrije Universiteit, sociale psychologie), Kees Schuyt (voorheen Universiteit van Amsterdam, sociologie/rechten) en Coen Teulings (Centraal Planbureau, economie). Namens de NVLM zullen Arthur Pormes en Coen Gelinck meedenken over de vraag op welke manier de Gammacanon in het onderwijs, in elk geval bij het vak Maatschappijwetenschappen, een rol kan spelen.

### Burgerschapscompetenties mbo

Begin juli heeft het NVLM-bestuur een notitie geschreven waarin het voorstelde het *Document Leren, Loopbaan en Burgerschap* met een uitgewerkte kenniscomponent aan te vullen. Deze notitie stuurde het bestuur naar zijn gesprekspartners in dit kader: het Ministerie van Onderwijs, de MBO Raad en COLO (de samenwerkende kenniscentra voor beroepsonderwijs en bedrijfsleven). U vindt de volledige notitie op [www.nvlm.nl](http://www.nvlm.nl). Helaas is

er sindsdien weinig met het voorstel gebeurd. Dat is vooral het gevolg van enige vertraging rondom de door COLO opgestelde ontwikkelagenda voor het mbo. De MBO Raad heeft aangegeven op een aantal onderdelen nog vraagtekens te hebben. Deze behoeven nader overleg met de achterban, voordat over de ontwikkelagenda kan worden doorgepraat. Pas als de verschillende actoren met de ontwikkelagenda instemmen, zal over de burgerschapscompetenties in het mbo worden doorgepraat.

### Contributie 2008

Van de 525 NVLM-leden hadden op 1 november 475 leden hun contributie betaald. Dank daarvoor! Van de overige vijftig leden zouden wij graag op korte termijn hun contributie ontvangen. Checkt u ook even of u uw contributie heeft betaald? Als dat niet het geval is kunt u 25 euro overmaken op girorekening 1889654 van de NVLM te Lelystad. Voor eventuele vragen kunt u terecht bij Ingrid Faas: [ingridfaas@gmail.com](mailto:ingridfaas@gmail.com).

### Coen Gelinck

**NVLM-bestuur**  
**Arthur Pormes**, voorzitter  
telefoon: 0346-262888  
e-mail: [a.pormes@brokledede.nl](mailto:a.pormes@brokledede.nl)  
**Coen Gelinck**, secretaris  
Nieuwe Prinsengracht 78 II  
1018 VV Amsterdam  
telefoon: 06-40755812  
e-mail: [coen@wxs.nl](mailto:coen@wxs.nl)  
**Tom Stroobach**, penningmeester  
telefoon: 0320-249481  
e-mail: [tstroobach@hotmail.com](mailto:tstroobach@hotmail.com)  
**Hans Teunissen**, vice-voorzitter  
[h.teunissen@denassau.nl](mailto:h.teunissen@denassau.nl)  
**Ingrid Faas**, ledenadministratie  
telefoon: 06-45318347  
e-mail: [ingridfaas@gmail.com](mailto:ingridfaas@gmail.com)  
**Rob van Otterdijk**  
[r.vanotterdijk@chello.nl](mailto:r.vanotterdijk@chello.nl)  
**Regula Rexwinkel**  
[rexraats@planet.nl](mailto:rexraats@planet.nl)  
**Felix van Vugt**  
[felix.vanvugt@tiscali.nl](mailto:felix.vanvugt@tiscali.nl)  
[www.nvlm.nl](http://www.nvlm.nl)  
Girorekening NVLM: 1889654

## MediaMind



De dag van de Media (22 januari 2009) bij de Publieke Omroep, is een media-educatieproject voor alle leerlingen van de bovenbouw havo/vwo en vmbo. De dag wordt georganiseerd door Schooltv.

Tijdens de Dag van de Media gaan circa 300 leerlingen onder leiding van ervaren programmamakers van diverse publieke omroepen zelf als *programmamaker* aan de slag. Leerlingen ervaren op die manier wat de effecten zijn van hun keuzen in camerastandpunten, interviews, muziek en montage. Aan de hand van het project *MediaMind* leren jongeren kritisch op de dagelijkse stroom televisieprogramma's te reflecteren en krijgen ze de kans zelf een reportage voor radio en televisie te maken.

Op de Dag van de Media op 22 januari 2009 worden leerlingen en hun begeleiders in Instituut voor Beeld en Geluid ontvangen. Na de opening horen zij welke workshop ze gaan volgen. Voor de begeleiden de docenten is er die dag een apart programma. Aan het einde van de middag komen alle leerlingen weer terug naar Beeld en Geluid voor een spetterende afsluiting.

Meer informatie: [www.omroep.nl/mediamind](http://www.omroep.nl/mediamind).

## Brede school



In relatief korte tijd is het aantal brede scholen toegenomen van 450 in 2001 naar bijna 1.000 brede scholen in het primair onderwijs en ruim 350 in het voortgezet onderwijs in 2007. Hoewel brede scholen niet zonder slag of stoot en gemopper tot stand komen, duidt alles erop dat die groei zich de komende jaren verder door zal zetten. Dat vergt extra inzet van gemeenten, scholen, instellingen en rijksoverheid.

Michiel van der Grinten, Frank Studulski en Marco Zuidam hopen met de bundel *Zicht op de brede school 2007-2008* aan die inspanningen een bijdrage te leveren.

De bundel biedt een rijk overzicht van verschillende onderwerpen die in de brede school spelen: leiderschap en visie, rol van de gemeente, brede school op het platteland, brede school in een achterstandswijk, brede school in het voortgezet onderwijs, relatie met de kinderopvang, ruimte en bouwtechnische aspecten, sport en cultuur. Kortom, (bijna) alles

wat de brede school raakt. Informatie: [www.swpbook.com/1133](http://www.swpbook.com/1133).

## Werelddocent



Wilt u in de klas aandacht besteden aan onderwerpen als globalisering, migratie of klimaatverandering? Of zoekt u een manier om invulling te geven aan (wereld)burgerschap in de klas?

Kijk dan op [www.werelddocent.nl](http://www.werelddocent.nl), de internetpagina voor en over wereldburgerschap in het onderwijs. Het is de plek met inspirerende praktijkvoorbeelden van andere scholen, mogelijkheden tot ondersteuning en subsidie om wereldburgerschapsprojecten te financieren, en het meest recente onderwijsmateriaal op het gebied van wereldburgerschap.

Wanneer u op de internetpagina een profiel aanmaakt kunt u uw ervaringen delen met anderen en van hun ervaringen gebruikmaken. Wilt u op de hoogte blijven van de ontwikkelingen rondom wereldburgerschap in het onderwijs? Abonneer u dan op de gratis nieuwsbrief: [d.vanmiddelkoop@aliceo.nl](mailto:d.vanmiddelkoop@aliceo.nl), onder vermelding van 'nieuwsbrief wereldburgerschap'.

Het komende nummer van  
**Maatschappij & Politiek**  
verschijnt op 9 februari 2009

De redactie wenst u  
prettige feestdagen

### **Maatschappij & Politiek**

is een uitgave van het Instituut voor Publiek en Politiek. Hierin zijn tevens opgenomen de mededelingen van de NVLM. De redactieleden zijn in hun journalistieke werkzaamheden onafhankelijk.

#### **Redactie**

Wolter Blankert, Radboud Burgsma, Coen Gelinck, Hans van der Heijde (hoofdred.), Lieke Meijs, Hessel Nieuwelink, Gerard van Rossum, Anique ter Welle, Jeff Peck (correspondent New York, VS).

#### **Eindredactie**

Maarten Cras

#### **Vormgeving**

Addy de Meester

#### **Foto omslag**

Nationale Beeldbank

#### **Druk**

Drukkerij Haasbeek

#### **Uitgever**

Instituut voor Publiek en Politiek,

Prinsengracht 915

1017 KD Amsterdam

telefoon 020 521 76 00

e-mail: uitgeverij@publiek-politiek.nl

#### **Redactiesecretariaat**

Instituut voor Publiek en Politiek

Prinsengracht 915

1017 KD Amsterdam

telefoon 020 521 76 00

e-mail: menp@publiek-politiek.nl

#### **Abonnementenprijs M & P**

€42,50 per jaar. Studenten €36,90. Scholen en instellingen €46,70.

M & P verschijnt acht keer per jaar. Losse nummers €5,70 (exclusief verzendkosten).

#### **Nieuwe abonnementen**

Abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan na ontvangst van het abonnementsgeld. Afhankelijk van de ingangsdatum wordt een evenredig gedeelte van de prijs van een jaarabonnement in rekening gebracht. Abonnementen kunnen ook worden aangegaan met terugwerkende kracht. Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

#### **Beëindiging abonnement**

Opzegging schriftelijk tot 1 december van het lopende abonnementsjaar.

#### **Auteursrecht**

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie met uitzondering van de tekst van het leerlingenmateriaal, indien dit geschiedt zonder winstoogmerk. In alle gevallen dient de bron duidelijk te worden vermeld.

#### **Advertenties**

Tarieven op aanvraag verkrijgbaar bij de uitgever, telefoon 020 5217600.

#### **Kopij en mededelingen**

Bijdragen naar het redactiesecretariaat.

ISSN 1566-1555

# 6 FEBRUARI 2009 DOCENTENDAG MAATSCHAPPIJLEER 2009

## NIEUWE BUITENSOCIËTEIT TE ZWOLLE 10.00 TOT 17.30 UUR

- ❖ CA. 24 LEZINGEN EN PRESENTATIES  
OVER ACTUELE THEMA'S
- ❖ GASTSPREKER LIESBET VAN ZONEN OVER:
  - ❖ MEDIAPANIEK OF MEDIAPROBLEMEN?
  - ❖ CONTACT MET COLLEGA'S  
EN PRODUCENTEN
  - ❖ KORTING VOOR NVLM-LEDEN  
EN ABONNEES OP  
MAATSCHAPPIJ & POLITIEK
  - ❖ SPECIAAL NS-TARIEF

OP VRIJDAG 6 FEBRUARI 2009 ORGANISEREN HET  
INSTITUUT VOOR PUBLIEK EN POLITIEK (IPP) EN DE  
NEDERLANDSE VERENIGING VAN LERAREN MAATSCHAPPIJLEER  
(NVLM) DE JAARLIJKSE DOCENTENDAG MAATSCHAPPIJLEER.

DEZE VAKCONFERENTIE IS AL 26 JAAR EEN BEGRIJ IN DE WERELD VAN  
MAATSCHAPPIJLEER. HET IS DE JAARLIJKSE ONTMOETINGSPLEK VOOR U  
EN UW COLLEGA'S DIE ZICH PROFESSIONEEL MET HET VAK BEZIGHOU-  
DEN. TROUWE BEZOEKERS WETEN HET INMIDDELS: NA EEN BEZOEK  
AAN DE DOCENTENDAG HEEFT U WEER VOLDOENDE INSPIRATIE EN  
IDEEËN VOOR EEN HEEL JAAR.

NOG VOOR DE KERST KRIJGEN ALLE SECTIES MAAT-  
SCHAPPIJLEER EEN UITNODIGINGSBROCHURE TOEGE-  
STUURD. HIERMEE KUNT U ZICH AANMELDEN EN UW  
VOORKEUR AANGEVEN VOOR DE PRESENTATIES.  
VANAF 10 DECEMBER KUNT ZICH OOK AANMELDEN VIA  
DE WEBSITE [WWW.PUBLIEK-POLITIEK.NL](http://WWW.PUBLIEK-POLITIEK.NL)





**Nieuw**

## Stof tot nadenken

**Vrijheid is een nieuw project van SchoolTV en het Nationaal Comité 4 en 5 mei. Vrijheid laat leerlingen door middel van korte clips kennismaken met het thema vrijheid. De clips bieden stof tot nadenken!**

Aanvullende lesstof voor geschiedenis, maatschappijleer en het leergebied mens & maatschappij in de onderbouw vmbo, havo en vwo.

- TV-aflevering van 15 min., eenvoudig in te passen in uw les
- Met gratis digitale lesbrief
- Met bijbehorend online materiaal op de SchoolTV-beeldbank, Teleblik en Eigenwijzer.nl
- Voor een complete thema-les over vrijheid
- In te zetten naast uw reguliere lesmethode

> donderdag 9 oktober van 9.45 tot 10.00 uur

# Onderwijskrant RELIGIE EN DEMOCRATIE

Recent is verschenen bij het Instituut voor Publiek en Politiek (IPP) een onderwijskrant over het thema religie en democratie. Deze onderwijskrant kent twee versies: één voor havo/vwo en één voor het vmbo.



EEN GREEP UIT DE INHOUD:

- WAT IS EEN DEMOCRATISCHE RECHTSSTAAT?
- OVERHEID EN RELIGIE
- RELIGIEUZE REGELS
- BOTSSEN GODSDIENST EN DE DEMOCRATISCHE RECHTSSTAAT?
- GODSDIENST IN DE POLITIEK
- INTERVIEWS, VRAGEN EN OPDRACHTEN

**Gratis DVD**

Bij de vmbo-versie van de krant ontvangt u een gratis dvd van Schooltv. Op de dvd staat de aflevering *Gezocht: God* uit de reeks *Focus op de maatschappij*. Inhoud: waar komt het religieuze gevoel bij mensen vandaan? Uit angst of uit gezag? Er zijn tussen religies veel overeenkomsten, maar tussen godsdiensten bestaan ook nog al wat verschillen. Deze gratis dvd is niet losverkrijgbaar. Wel kunt u via [www.Schooltv.nl](http://www.Schooltv.nl) een dvd met meerdere afleveringen van *Focus op de maatschappij* bestellen.

## PRIJS EN BESTELGEGEVENS

De krant is te bestellen als pakket van 35 exemplaren. De prijs van een pakket bedraagt € 43,- inclusief verzendkosten.

U kunt de kranten bestellen via [bestel@publiek-politiek.nl](mailto:bestel@publiek-politiek.nl). Vermeld in de mail het aantal pakketten, het adres van de school en de gewenste versie plus bijbehorende code (havo/vwo = code 7002, vmbo = code 7001).